

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

ΔΙΑΛΕΞΗ

Η κατασκευάσιμη ουτοπία

Αναστάσιος Ρόζος

Υπεύθυνη καθηγήτρια: Ειρήνη Μίχα

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2011

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

ΔΙΑΛΕΞΗ

Η κατασκευάσιμη ουτοπία

Αναστάσιος Ρόζος

Υπεύθυνη καθηγήτρια: Ειρήνη Μίχα

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2011

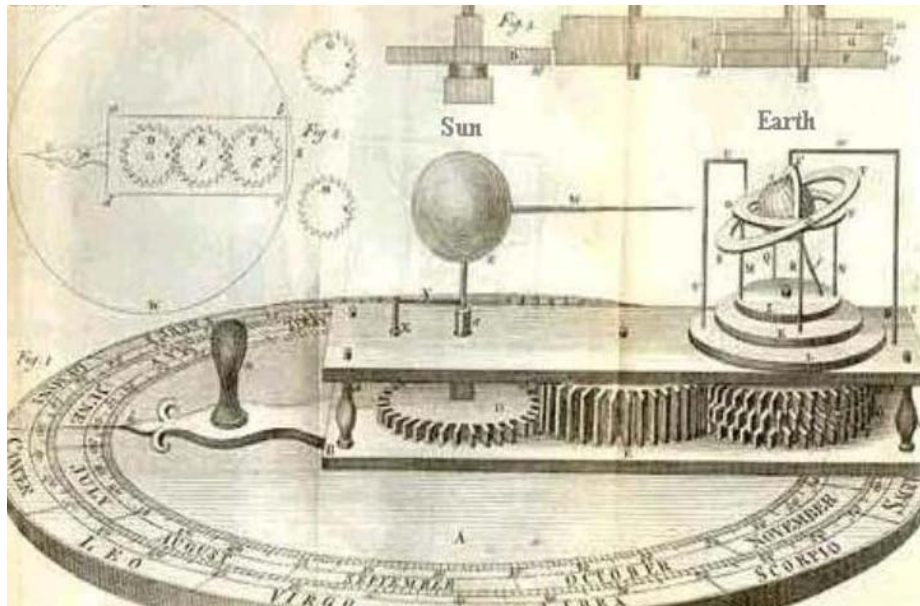
Στο εξώφυλλο: Studio Noach-Patrick Blanc, "floating gardens".

Τεχνητό νησί ως κέντρο spa στο Άμστερνταμ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	7
A. Μηχανές κατοίκησης.....	15
1. Η αποδοτική μηχανή.....	22
2. Συνδέοντας τους πόλους.....	26
3. Η πόλη που εξαφανίζεται.....	31
B. Μηχανές επιθυμιών.....	37
1. Η «επανεφεύρεση» της μηχανής.....	44
2. Σε δύο παράλληλες πραγματικότητες.....	47
3. Ζωή χωρίς αντικείμενα.....	51
Γ. Μηχανές σωτηρίας	57
1. Η (σχεδόν) πραγματοποιημένη ουτοπία.....	61
2. Η αυτοϊκανοποιούμενη οντότητα.....	64
3. Η πόλη ως πεδίο δυνάμεων.....	67
4. Από το εργαστήριο στην πραγματοποίηση.....	72
Δ. Συμπεράσματα.....	74
Βιβλιογραφία.....	79

«Ο κόσμος είναι φτιαγμένος για τον άνθρωπο και
όχι ο άνθρωπος για τον κόσμο»
Francis Bacon (1620)

Σχεδιαστικό προσομοίωμα του ηλιακού συστήματος αποδομένου ως μηχανισμός

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπάρχουν δύο κυρίαρχα ζητήματα που βρίσκονται σήμερα στο κέντρο της προβληματικής για το δομημένο περιβάλλον: το περιβαλλοντικό και η εκρηκτική αστικοποίηση. Δύο ζητήματα μάλιστα σε σαφή αλληλοσυσχέτιση καθώς μοιάζει αδύνατο να ερμηνευτεί το ένα χωρίς το άλλο. Η αστική κατάσταση, η κατασκευή αυτή της «δεύτερης φύσης», ακόμα και αν μοιάζει ως αυθύπαρκτη ενότητα που βρίσκεται στον αντίποδα της φύσης, έχει συνειδητοποιηθεί περισσότερο από ποτέ ότι πραγματώνεται με εργαλείο τη φύση. Κι αυτό, από τη στιγμή που διαπιστώνεται (με τρόμο) η πεπερασμένη δυνατότητα της να προσφέρει πόρους για τη συνεχή συντήρηση και ανάπτυξη του αστικού περιβάλλοντος (οι όροι χρησιμοποιούνται με την τεχνική τους χροιά που είναι και η

καταλληλότερη για να περιγράψει την αντίληψη που έχουμε για την προβληματική αυτή σχέση).

Η τεχνική προσέγγιση του περιβάλλοντος (φυσικού και τεχνητού) όμως δεν είναι «αποκύημα» των καιρών μας, αλλά συστατικό στοιχείο του δυτικού πολιτισμού όπως αυτός διαμορφώθηκε τον προηγούμενο ενάμισι αιώνα και θεμελιώθηκε από τη μηχανιστική ερμηνεία των φυσικών φαινομένων από τους επιστήμονες του 17ου αιώνα¹. Το θαύμα των επιστημονικών ανακαλύψεων δημιούργησε προσδοκίες για τη βελτίωση των ανθρώπινων κοινωνιών, προσδοκίες που θα έβρισκαν αρχικά την έκφρασή τους στις λογοτεχνικές περιγραφές ιδανικών κόσμων του Francis Bacon² ή του Campanella³. Και πράγματι, η αλματώδης ανάπτυξη της επιστημονικής σκέψης και συνακόλουθα των τεχνολογικών μέσων, θα εμφάνιζαν μπροστά μας ένα φυσικό κόσμο, η μηχανική του οποίου άλλαζε τη ζωή μας με πρωτόγνωρους τρόπους, μετασχημάτιζε όμως και τις κοινωνικές σχέσεις καθώς η ανάπτυξη της βιομηχανίας έγινε το βασικό εργαλείο για την ανάδυση και σταδιακή επικράτηση της αστικής τάξης και τη γέννηση της νέας τάξης των εργατών της πόλης. Και συνακόλουθα οι σχέσεις αυτές έπρεπε να μελετηθούν, πόσο μάλλον που γεννούσαν

¹ Η Μηχανοκρατία εμφανίσθηκε ως αντίδραση στη μέχρι τότε εδραιωμένη φυσιοκρατία της Αναγέννησης σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζονταν στη φύση άρρητες δυνάμεις και, κατά κάποιο τρόπο, ψυχικές ιδιότητες. Τις στέρεες φιλοσοφικές βάσεις για τη μηχανοκρατική αντίληψη έθεσε ο Καρτέσιος (1596-1650) με τη διατύπωση της θεωρίας για το δυαδισμό πνεύματος και ύλης. «Αποτέλεσμα του καρτεσιανού δυαδισμού ήταν να αφαιρέσει με χειρουργική ακρίβεια κάθε ψυχικό ίχνος από την υλική φύση, αφήνοντάς τη χωρίς ζωή, σαν ένα τόπο που τον χτυπούν βίαιες ρυπές αδρανούς ύλης» (σελ.44) και: «Ο κόσμος είναι μηχανή που απαρτίζεται από αδρανή σώματα και κινείται από φυσική αναγκαιότητα, ανεξάρτητα από το αν υπάρχουν νοήμονα όντα. Αυτή ήταν η βασική θέση της μηχανοκρατικής αντίληψης για τη φύση»(σελ47). Westfall Richard S., Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008

² Ο Francis Bacon (1561-1626), Άγγλος φιλόσοφος, υπήρξε από τους θεμελιωτές του εμπειρισμού. Θεωρούσε ότι σκοπός της επιστήμης ήταν να ωφελήσει τον άνθρωπο μέσω της κατανόησης και της εκμετάλλευσης της φύσης. Στο έργο του «Νέα Ατλαντίδα» παρουσιάζει μία ιδανική πολιτεία της οποίας «καρδιά» είναι ο οίκος των επιστημών όπου φυλάσσεται και αναπτύσσεται η επιστημονική γνώση με σκοπό τη βελτίωση της ζωής των κατοίκων της. Στην περιγραφή του, η σημασία του επιστημονικού και τεχνολογικού παραδείγματος είναι τέτοια που της αναγνωρίσθηκε προφητική σημασία για την τεχνολογική οργάνωση του πολιτισμού – οργάνωση που σήμερα θεωρείται αυτονόητη.

³ Tommaso Domenico Campanella (1568-1639). Ιταλός φιλόσοφος και θεολόγος. Στο έργο του «Η πόλη του Ήλιου» (1637), όμοια με την «Νέα Ατλαντίδα» του Bacon, περιγράφει μία πολιτεία όπου η επιστήμη και η τεχνολογία έχουν πλήρως μετασχηματίσει την κοινωνία.

συγκρούσεις μέσα στο νέο «φυσικό» περιβάλλον του τεχνολογικού πολιτισμού, την βιομηχανική πόλη. Αν η πραγματικότητα αυτή οδηγούσε στην «επιστημονοποίηση» της μελέτης των κοινωνικών διεργασιών (πολιτική επιστήμη - κοινωνιολογία), για τους ίδιους λόγους η αρχιτεκτονική θα έπρεπε να επανεφεύρει το περιεχόμενό της, διατυπώνοντας το πρόβλημα της πόλης με νέους όρους, έχοντας τη βεβαιότητα του υπολογισμού ως οδηγό. Το μοντέρνο κίνημα έτσι, στις αρχές του 20ου αιώνα, ήταν ο «καρπός» αυτής της αναγκαιότητας.

Η επιστημονική μέθοδος όμως στο δρόμο προς την τεχνολογική εφαρμογή, διεξάγει το πείραμα. Οι μοντέρνες πειραματικές σχεδιαστικές προτάσεις στο πρόβλημα της πόλης, έτσι, έγιναν το όχημα ολιστικών προσεγγίσεων με καταλυτικό στοιχείο την επιρροή της τεχνολογίας. Οι προτάσεις αυτές δεν πρέπει να διαβάζονται ως «ουτοπικές» με την κλασσική έννοια του όρου⁴. Η βεβαιότητα των «ερευνητών» αρχιτεκτόνων ότι τα προσομοιώματά τους μπορούν να κατασκευαστούν άμεσα ή στο μέλλον, ήταν δεδομένη. Το όραμα της κλασσικής ουτοπίας ήταν νοητικό, της μοντέρνας κατασκευάσιμο.

Σε αυτό το πνεύμα, η προσέγγιση της σχέσης της πόλης με τη φύση τέθηκε ως τεχνικό και σχεδιαστικό ζήτημα. Το φυσικό εμφανιζόταν τώρα στο σχεδιαστήριο ως το «αρνητικό» του δομημένου, αναγνωριζόταν όμως η σημασία του για τη νέα πόλη καθώς η «επαναεισαγωγή» της φύσης σήμαινε την εξασφάλιση των συνθηκών υγιεινής ζωής που αυτή συμβόλιζε σε αντίθεση με το μολυσματικό περιβάλλον των βιομηχανικών πόλεων του 19ου αιώνα. Η σχέση φύσης - πόλης συνέχισε να είναι αντικείμενο σχεδιαστικής διερεύνησης και στα επόμενα στάδια των πειραματικών προσεγγίσεων, και αφού ήδη από τη δεκαετία του '60 άρχισε να τίθεται το

⁴ Ως «κλασσική» ουτοπική θεώρηση μπορεί να οριστεί η περιγραφή μίας ιδανικής, κατά τον συγγραφέα, πολιτείας, με όρους πολιτικής, κοινωνικής, θρησκευτικής και στρατιωτικής οργάνωσης αλλά και, πάνω απ' όλα, της ιδεολογίας και φιλοσοφίας η οποία διαποτίζει την ιδανική αυτή κοινότητα ανθρώπων. Οι σκοποί της περιγραφής της είναι η ανάδειξη των φιλοσοφικών προβληματισμών του συγγραφέα σε σχέση με την κοινωνία της εποχής του και έτσι αποτελούν κατά βάση ένα νοητικό κατασκευάσμα και όχι μία πρόταση για το μέλλον. Τέτοιες κλασσικές ουτοπικές προσεγγίσεις είναι η «Πολιτεία» του Πλάτωνα και η «Ουτοπία» του Thomas Moore, ενώ «η Νέα Ατλαντίδα» του Bacon και «η Πόλη του Ήλιου» του Campanella θα μπορούσαν να θεωρηθούν μεταβατικά σχήματα προς τις εργαλειακές ουτοπίες που θα ακολουθούσαν, όπου τα τεχνολογικά μέσα θα λάμβαναν κεντρική σημασία και συνακόλουθα η περιγραφή θα αποκτούσε τη διάσταση του «σχεδίου για το μέλλον».

Η Νέα Ατλαντίδα του Francis Bacon (χαρακτικό του 17^{ου} αιώνα)

οικολογικό ζήτημα, καταλήξαμε στο σήμερα όπου το αστικό φαινόμενο διερευνάται σε συνάρτηση με το φυσικό με όρους επιβίωσης και των δύο. Στην παρούσα εργασία θα περιδιαβούμε τον 20ο αιώνα για να καταλήξουμε στο παρόν, μέσα από την εξέταση μερικών τέτοιων πειραματικών προσεγγίσεων.

Κάτω από τις νέες επιταγές που φανέρωνε για την αρχιτεκτονική το μοντέρνο κίνημα, η έκφραση «πρότασης για το μέλλον» ήταν εφεξής όχι απλά δυνατότητα αλλά σχεδόν υποχρέωση προς το «λειτουργήμα» του αρχιτέκτονα, και άρα το πλήθος των διατυπώσεων που ακολούθησε μεγάλο. Η επιλογή των προς ανάλυση παραδειγμάτων για τους σκοπούς της εργασίας, έγινε ως εκ τούτου με στόχο μία μορφή εξελικτικής «αφήγησης». Το κριτήριο της επιλογής ήταν αφενός η δυνατότητα τα παραδείγματα να ενταχθούν ομαλά μέσα σε αυτή την αφήγηση (με τον κίνδυνο κάποιας αυθαιρεσίας βέβαια να αναγνωρίζεται), αφετέρου η ιδιάζουσα σημασία που μέσα στο χρόνο αυτά απέκτησαν μέσα από τις ιστοριογραφικές και θεωρητικές αναφορές που τους επιφυλάχθηκαν. Τα παραδείγματα εντάχθηκαν σε τρεις χρονικές περιόδους, «τεμαχίζοντας» το χρόνο στη βάση σημαινουσών τεχνολογικών κατακτήσεων: η πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται από τον ερχομό του ηλεκτρισμού, των μηχανοκίνητων μέσων μεταφοράς, των νέων οικοδομικών υλικών. Η δεύτερη, από την εξατομίκευση της χρήσης των τεχνολογιών, με την διάδοση της χρήσης του αυτοκινήτου, των οικιακών ηλεκτρικών συσκευών και των τηλεπικοινωνιών. Η τρίτη, από την «πληροφοριακή» επανάσταση του προσωπικού ηλεκτρονικού υπολογιστή και του διαδικτύου. Η διάκριση αυτή έγινε έχοντας την άποψη ότι οι εξεταζόμενες προτάσεις ήταν ακριβώς πάνω σε αυτές τις τεχνολογικές εφαρμογές (και φυσικά τις κοινωνικές μεταβολές που τις ακολουθούσαν) που βρήκαν την θεωρητική τους βάση και την όποια πειστικότητά τους.

Η περιήγηση θα ξεκινήσει με μία πόλη που βασίζεται στο μοντέλο της παραδοσιακής πυρηνικής πόλης (Le Corbusier - Ville Contemporaine, 1922) για να προχωρήσουμε στις πρώτες εκφράσεις μίας νέας προτεινόμενης αστικής κατάστασης, πολυκεντρικής ή ακόμα και ακεντρικής (απολεοδομιστές στην ΕΣΣΔ, 1925-1935). Στο τέλος της

πρώτης χρονικής περιόδου θα φτάσουμε σε μία πόλη που στην πραγματικότητα δε θέλει να είναι πόλη (F.L.Wright - Broadacre city 1930-1956). Δεύτερος χρονικός σταθμός η δεκαετία του '60. Από την τεχνολογική φαντασμαγορία –δήλωση που επιζητά την αναζωογόνηση της μοντέρνας υπόσχεσης (Archigram - plug-in city 1962)–, θα περάσουμε στην πόλη, που κατανοώντας τις συνέπειες αυτής της υπόσχεσης στο φυσικό τοπίο, επιλέγει να απογειωθεί (Τ. Ζενέτος - ηλεκτρονική πολεοδομία 1962-1974). Και στο τέλος του δεύτερου σταθμού θα δούμε όχι πια μία πόλη αλλά έναν νέο κόσμο όπου η αρχιτεκτονική παύει να έχει λόγο ύπαρξης και το φυσικό τοπίο «αποκαθίσταται» πλήρως (Superstudio 1972). Και έτσι θα καταλήξουμε στο σήμερα, όπου αφού όλα τα οράματα έχουν παρουσιαστεί μπροστά στα μάτια μας, η πραγματικότητα υποδηλώνει ότι κάποια από αυτά μπορεί και να έχουν ήδη γίνει πράξη ενώ το τμήμα της περιβαλλοντικής κρίσης μπορεί να αντιμετωπισθεί με «ρεαλισμό» και ποσοτικά (OMA - Enepora 2010), έχοντας σαν οδηγό την οργάνωση της πληροφορίας που ο κόσμος μας παράγει (MVRDV - metacity/datatown 1999), πιθανόν δημιουργώντας μία νέα υβριδική «τρίτη φύση», μία σύνθεση φυσικού και τεχνητού που μπορεί να λειτουργεί σαν ένα ολοκληρωμένο «οικοσύστημα» (Reiser & Umemoto - West side Convergence, 1999). Και στο τέλος το μόνο που θα μείνει θα είναι να κτίσουμε. Και θα κτίσουμε.

Θα εξετάσουμε λοιπόν τις πειραματικές αυτές προσεγγίσεις έχοντας ως νήμα σύνδεσης τον τρόπο με τον οποίο τίθεται η σχέση φυσικού και τεχνητού, φύσης και πόλης, αλλά θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε και το ευρύτερο εννοιολογικό τους υπόβαθρο για να κατανοήσουμε τις σχεδιαστικές επιλογές μέσα από το πρίσμα των πολιτισμικών συνθηκών που αναπόφευκτα τις κατευθύνουν. Είναι άλλωστε σαφές ότι, παρόλες τις ενίοτε κυριολεκτικές προθέσεις, στις προτάσεις αυτές με την «εργαστηριακή» αφαίρεση που επιχειρούν, όπου οι κοινωνίες παρουσιάζονται αυτονόητα έτοιμες να κατοικήσουν το προτεινόμενο μέλλον, οι έννοιες είναι ότι μένει να εξετασθεί (και όχι το τεχνικό υπόβαθρο). Κι αυτό γιατί έχει μεγάλη σημασία, πέρα από την κατανόηση των προσδοκιών που έφερε η νεωτερικότητα του μοντέρνου μέχρι και τις μέρες μας και που οι προτάσεις

αυτές αποτελούν φορείς τους, να αναρωτηθούμε ποιοι είναι οι παράγοντες που διαμορφώνουν τις προσδοκίες μας. Σήμερα, που οι βεβαιότητες μοιάζουν να κλονίζονται. Και θα δούμε επίσης ότι, όχι λίγες φορές οι έννοιες (και όχι τα ίδια τα σχεδιαστικά μοντέλα) εμφανίζονται στη συνέχεια ως πραγματοποιήσεις, από άλλους δρόμους, με μέσα διαφορετικά και με σκοπούς ξένους ως προς τις αρχικές προθέσεις.

Α. ΜΗΧΑΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ

Στην προηγούμενη σελίδα:
Γυναίκα με μάσκα, καθιστή σε μεταλλική καρέκλα του Marcel Breuer.
Φωτογραφία του Eric Concemuller. Αρχείο Bauhaus

Η ανάπτυξη του βιομηχανικού πολιτισμού οδηγεί στην συσσώρευση τεράστιων πληθυσμών στις πόλεις όπου τα πρωταρχικά στοιχεία για την επιβίωση δεν βρίσκονται τριγύρω. Το φαγητό, το νερό τα δομικά υλικά με τα οποία θα χτίσουν το προστατευτικό κατάλυμά τους δεν κατακτώνται με την πρωτογενή δράση των κατοίκων της πόλης αλλά πρέπει να προσφερθούν σε αυτούς. Και η αλήθεια είναι ότι για πολλά χρόνια, καμία από τις πρωταρχικές αυτές ανάγκες δεν ήταν δεδομένο ότι θα καλυφθεί για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Ενώ η βιομηχανική πόλη αρχίζει να αναπτύσσεται από τα μέσα του 19ου αιώνα, μέχρι τις αρχές του 20ου τα προβλήματα στέγασης και υγιεινής εξακολουθούν να αποτελούν το μεγάλο πρόβλημα της πολεοδομικής πρακτικής. Η τεχνολογία σε αυτό το πλαίσιο, εμφανίζεται ως το εργαλείο εκείνο που θα δώσει τη λύση. Τα νέα υλικά –μπετόν, χάλυβας γυαλί– και η ταχύτητα παραγωγής και μεταφοράς τους δίνουν τη δυνατότητα να κατασκευαστεί μία πόλη εκ του μηδενός σε χρόνο ασύλληπτο. Το πρόβλημα της πόλης μπορεί και πρέπει να λυθεί.

Πρώιμη βιομηχανική πόλη στην Αγγλία

Η μοντέρνα πόλη οφείλει λοιπόν να προσφέρει νερό και στέγη, την ίδια στιγμή που η βιομηχανοποιημένη αγροκτηνοτροφική παραγωγή θα προσφέρει τροφή. Στο πρόβλημα της ταχύτατης ανάπτυξης της πόλης, και έτσι της αύξησης των δυσκολιών μετακίνησης και επικοινωνίας, τα αυτοκινούμενα μέσα μεταφοράς και οι τηλεπικοινωνίες θα δώσουν τις λύσεις. Η επίλυση των αναγκών του ανθρώπου της πόλης περνάει μέσα από τα επιτεύγματα του τεχνολογικού πολιτισμού του.

Ποιος θα είναι ο μηχανισμός όμως με τον οποίο θα διανεμηθούν οι πόροι; Πως θα επιτευχθεί η λογική κατανομή τους σε όλους; Και τι γίνεται αντιληπτό ως «λογική κατανομή»; Η γέννηση της βιομηχανικής πόλης, μέσα από το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, θα οδηγήσει στη δημιουργία μιας τάξης τα μέλη της οποίας επιβιώνουν πουλώντας την εργατική τους ενέργεια. Η ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής έτσι καθιστά την εργατική αυτή τάξη εργαλείο προς εκμετάλλευση, στην απόδοση του οποίου βασίζεται η απόδοση της καπιταλιστικής μηχανής. Και για να λειτουργήσει η μηχανή, θα πρέπει να εξασφαλισθεί η κάλυψη των πρωταρχικών αναγκών των εργατών από αυτούς που ελέγχουν τα μέσα παραγωγής. Το ζήτημα έτσι της κατανομής των πόρων τίθεται επιτακτικά καθώς για το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων της βιομηχανικής πόλης η προσπάθεια για την εξασφάλιση των αναγκών μετατρέπεται σε αγώνα ο οποίος προκαλεί συγκρούσεις. *«Η υπερσυσσώρευση κεφαλαίου και η όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων μέσα στις πόλεις, οδηγούν στην οργάνωση του εργατικού κινήματος, διαμορφώνοντας έτσι μια μεγάλη απειλή για το αστικό-δημοκρατικό καθεστώς το οποίο σταδιακά στη διάρκεια του 19ου αιώνα μέσω ακριβώς της βιομηχανικής επανάστασης είχε κυριαρχήσει»*.⁵

Η σοσιαλιστική σκέψη από την άλλη, από τις πρώτες διατυπώσεις, ταυτόχρονα ή και πριν την έκρηξη του βιομηχανικού πολιτισμού, θέτει ως προϋπόθεση για την ορθή λειτουργία των ανθρώπινων κοινοτήτων την ισότητα⁶. Μια ισότητα η οποία βασίζεται στην εξάλειψη της ατομικής

⁵ Καρύδης Δ.Ν., ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ. Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών, εκδόσεις Συμμετρία, 1991, σελ 131

⁶ Βλ. τις ιδέες των Fourier, Owen κλπ. στο: Λιουίς Μαμφορντ, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΟΥΤΟΠΙΩΝ, εκδόσεις Νησίδες, 1998

ιδιοκτησίας και στη δίκαιη κατανομή των πόρων με βάση τις ανάγκες καθενός. Στο σύστημα αυτό η ενσωμάτωση των επιτευγμάτων του τεχνολογικού πολιτισμού αντιμετωπίζεται έως και ως προϋπόθεση η οποία θα απελευθερώσει τους ανθρώπους από την καθημερινή πάλη για επιβίωση και θα οδηγήσει ακόμα και στην ολική εξάλειψη της εργασίας και τελικά στην «ειρηνευμένη ύπαρξη»⁷, όπου ο απελευθερωμένος από τη αγωνιώδη πάλη για επιβίωση άνθρωπος θα μπορεί να αναπτύξει τις ανώτερες του ποιότητες.

Οδοφράγματα στο Παρίσι κατά τη διάρκεια της εξέγερσης της Παρισινής Κομμούνας (1871)

Η ανάπτυξη αυτή των σοσιαλιστικών ιδεών, ιδωμένη σε συνδυασμό με την κεφαλαιοκρατική πραγματικότητα, σηματοδοτεί το πέρασμα σε μια νέα μορφή αντίληψης όπου η κατανομή των πόρων αποκτά τη μέγιστη σημασία για την ανθρώπινη ευημερία. Και ο ορθός λόγος, το μεγαλύτερο ιδεολόγημα, στην πραγματικότητα, του Διαφωτισμού, υπόσχεται αλλά και επιτάσσει την πρόοδο, με εργαλείο τη νέα κατανόηση της φύσης, που τώρα μπορεί και πρέπει να τεθεί στην υπηρεσία της ανθρώπινης ευημερίας.

Από την πραγματικότητα της εκρηκτικής ατμόσφαιρας που επικρατεί στις πόλεις μέχρι την υπόσχεση του κομμουνισμού, οι αρχιτέκτονες συνειδητοποιώντας ότι ο ρόλος που τους επιφυλάσσεται σε αυτή τη νέα εποχή δίνει τη δυνατότητα ανάληψης ευθυνών απέναντι στην κοινωνία, ανέπτυξαν τις ιδέες τους για το πώς η πόλη θα πρέπει να σχεδιαστεί και

⁷ Κατά την έκφραση του Herbert Marcouse (Ο ΜΟΝΟΔΙΑΣΤΑΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ, εκδόσεις Παπαζήση, 1971)

φυσικά να κατασκευαστεί έτσι ώστε να καταστεί φορέας επίλυσης των προβλημάτων διαβίωσης μέχρι και μεταλλαγής κοινωνικών δομών λύνοντας οριστικά (;) το ζήτημα της ζωής στην πόλη. Από την «σύγχρονη πόλη» του Le Corbusier μέχρι τη «γραμμική πόλη» των αρχιτεκτόνων της κομμουνιστικής Σοβιετικής Ένωσης, η αρχιτεκτονική αναλάμβανε πια το ρόλο του μετασχηματιστή της πραγματικότητας των πόλεων με κύριο εργαλείο τον ορθό λόγο του τεχνολογικού πολιτισμού: *«Από τη μεταφυσική των ιδεών πραγματοποιείται η μετάβαση στη φυσική των αλλαγών και ο αρχιτέκτων γίνεται μηχανικός μιας κοινωνίας που έχει μετατραπεί σε εργοτάξιο»*⁸.

Η αρχιτεκτονική έτσι μετατρέπεται από αυτόνομη σχεδιαστική πράξη με σκοπό το κτίριο – αντικείμενο, σε διαδικασία προγραμματισμού και «εξορθολογισμού» του ευρύτερου ανθρώπινου περιβάλλοντος. Τελικός στόχος καθίσταται η «εξαφάνιση» του αρχιτεκτονικού αντικειμένου μέσα στη νέα, απόλυτα σχεδιασμένη πόλη – μηχανή. Το σπίτι, η αρχετυπική μονάδα, αποτελεί ένα από τα βασικά κύτταρα που το σύνολό τους διαμορφώνουν τον οργανισμό της πόλης. Η βιομηχανική «εν σειρά» παραγωγή θα αναλάβει την κατασκευή τους βάσει προτύπων (τα οποία προσιδιάζουν στον νέο τρόπο ζωής) και στη συνέχεια οι μονάδες αυτές θα τοποθετηθούν στον προσχεδιασμένο υποδοχέα – πόλη, εξασφαλίζοντας έτσι μία ολοκληρωμένη – ενοποιημένη εικόνα του αστικού περιβάλλοντος. Και, ενώ η εμπροσθοφυλακή του μοντέρνου κινήματος εμφανίζει τις προτάσεις της ως λύσεις στο πρόβλημα των αναγκών, κύρια της εργατικής τάξης προκειμένου να τις καταστήσει πιο πειστικές, το τελικό ζητούμενο είναι πιο πέρα: στη διαμόρφωση ενός νέου προτύπου ζωής στη βάση του μοντέρνου πνεύματος, του «πνεύματος της εποχής».

⁸ Irace Fulvio, «Επιστροφή της ουτοπίας», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 40/2006

«Όλοι μαζί, ας επιθυμήσουμε, ας συλλάβουμε και ας δημιουργήσουμε τη νέα δομή του μέλλοντος, που θα δοξάσει την αρχιτεκτονική και τη γλυπτική και την ζωγραφική σε μια νέα ενότητα και που μια μέρα θα σηκωθεί προς τον ουρανό από τα χέρια εκατομμυρίων εργατών ως το κρυστάλλινο σύμβολο μίας νέας πίστης»

«Ο καθηδρικός του σοσιαλισμού»
(μανιφέστο Bauhaus - 1919)

1. Η αποδοτική μηχανή

«Ο άνθρωπος, δημιουργημένος μέσα στο σύμπαν, είναι μέρος αυτού του σύμπαντος, στο βαθμό που τον αφορά. Προχωρά σύμφωνα με του νόμους του και πιστεύει ότι μπορεί να τους διαβάσει. Τους έχει διατυπώσει και έχει εξάγει από αυτούς ένα συνεκτικό σχήμα, ένα λογικό σώμα γνώσης βασιζόμενος στο οποίο μπορεί να δρα, να προσαρμόζεται και να παράγει. Η γνώση αυτή δεν τον βάζει σε αντιδιαστολή με το σύμπαν. Τον βάζει σε αρμονία με αυτό. Γι' αυτό και έχει δίκιο να συμπεριφέρεται κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν θα μπορούσε να κάνει αλλιώς. Τι θα συνέβαινε αν είχε την ικανότητα να συλλάβει ένα τέλεια λογικό σύστημα σε αντίφαση με τους νόμους της φύσης και προσπαθούσε να θέσει τις θεωρητικές αυτές συλλήψεις σε πράξη στον κόσμο γύρω του; Θα κατέληγε σε πλήρες τέλμα από το πρώτο βήμα»⁹

Η «σύγχρονη πόλη» (Ville Contemporaine, 1922), μία ολότελα νέα πόλη τριών εκατομμυρίων κατοίκων, υπόσχεται να μετασχηματίσει την υπάρχουσα αστική «αναρχία» σε μία μηχανή όπου όλα λειτουργούν με βάση τους κανόνες της λογικής, αποδίδοντας το μέγιστο δυνατό αποτέλεσμα. Σε αυτή την πόλη, ο άνθρωπος είναι μία μονάδα που λειτουργεί (για το καλό του συνόλου) με τη μέγιστη επίσης αποδοτικότητα αφού η μοντέρνα πόλη θα έχει πρώτα λύσει γι' αυτόν τα βασικά ζητήματα της επιβίωσης. Έτσι οι ταξικές συγκρούσεις που προκαλούνται μέσα στην πόλη αναπόφευκτα θα εκλείψουν: *«Η κοινωνία επιθυμεί διακαώς ένα αγαθό που θα το αποκτήσει ή δε θα το αποκτήσει. Όλα συνοψίζονται σε αυτό. Όλα εξαρτώνται από την προσπάθεια που θα καταβάλουμε και την προσοχή που θα δώσουμε σε αυτά τα ανησυχητικά συμπτώματα. Αρχιτεκτονική ή επανάσταση. Μπορούμε να αποφύγουμε την επανάσταση»*.¹⁰ Για τον Le Corbusier, τα οφέλη του μοντέρνου τεχνολογικού πολιτισμού είναι αδιαμφισβήτητα και μάλιστα όπως αυτά παρουσιάζονται μέσα στα όρια του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής. Το πρόβλημα έγκειται στο πώς θα βρουν ανταπόκριση στην

⁹Le Corbusier, URBANISME (translated as *The City of To-morrow and Its Planning*), Dover Publications, Inc. New York, 1987, σελ. 206

¹⁰ Le Corbusier, ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, εκδόσεις Εκκρεμές, 2004, σελ. 243

καθημερινότητα του κατοίκου της πόλης, καθώς αυτός εξακολουθεί να κατοικεί στο «βρωμερό καβούκι του γεροσαλίγγαρου» και «το πνεύμα δεν είναι εκπαιδευμένο για τόσες ώρες ελευθερίας»¹¹, που δίνει η αυτοματοποιημένη παραγωγή του εργοστασίου.

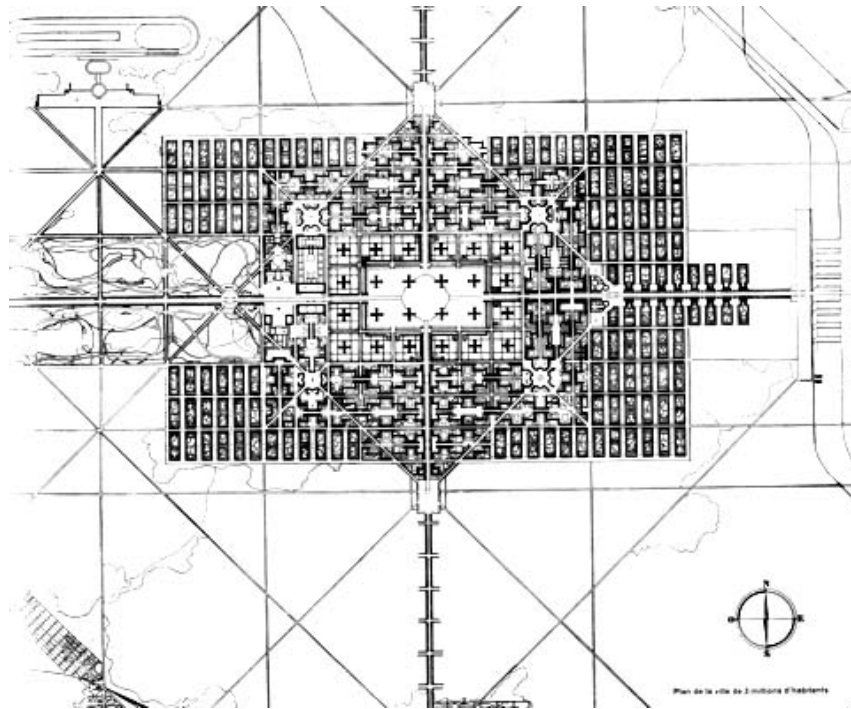
Η δομή της «σύγχρονης πόλης» είναι κοινωνικά ιεραρχική: στο κέντρο της, σε πανύψηλους γυάλινους πύργους βρίσκουμε τα πεφωτισμένα μυαλά, την ελίτ ενώ το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού κατοικεί σε κτίρια τύπου «πολυκατοικία με βίλλες», περικλειστα κτίρια των 6 ορόφων όπου κάθε κατοικία αναπτύσσεται σε δύο ορόφους με βεράντα και παρεμβαλλόμενους κοινόχρηστους ημιυπαίθριους χώρους. Η λογική των πολυκατοικιών αυτών βρίσκεται πολύ κοντά σε αυτή της σοσιαλιστικής συλλογικής κατοίκησης του φαλανηστηρίου¹². Η πρόθεση είναι να δοθεί στον πληθυσμό της πόλης όχι απλώς στέγη αλλά ένας ολότελα νέος τρόπος κατοίκησης.

Το σχέδιο έχει τη μορφή πειράματος σε εργαστηριακές συνθήκες, καθώς από πρόθεση επιλέγεται ένα αόριστα επίπεδο τοπίο για την χωροθέτηση της πόλης, απαλλαγμένο από τους περιορισμούς του φυσικού ανάγλυφου: «Προχωρώντας με τον τρόπο ενός ερευνητή στο εργαστήριό του, έχω αποφύγει όλες τις ειδικές περιπτώσεις και όλα όσα μπορεί να είναι τυχαία και έχω υποθέσει μία ιδανική τοποθεσία για να ξεκινήσω.»¹³. Σκοπός δεν είναι η προτεινόμενη πόλη να κατασκευαστεί όπως ακριβώς παρουσιάζεται, αλλά να επιδειχθεί η νέα φιλοσοφία η οποία πρέπει να διακατέχει τον σχεδιασμό. Πίσω ωστόσο από αυτή την αδιαφορία για την τοποθεσία, κρύβεται η πεποίθηση ότι αφενός κανένας φυσικός περιορισμός δεν είναι ικανός πια να εμποδίσει την κατασκευή ακόμα και ολόκληρων νέων πόλεων, αφετέρου, και πάνω απ' όλα, εμφανίζεται η επιδεικτική αναγωγή της αρχιτεκτονικής πράξης σε επιστημονική διαδικασία όπου, αφού τεθεί το πρόβλημα, ακολουθεί μία διαδικασία αφαίρεσης και επίλυσης σε ελέγξιμες και μετρήσιμες συνθήκες.

¹¹ Le Corbusier, ό.π. υποσημείωση 10, σελ. 235

¹² Όπως η ιδέα εκφράστηκε από τον Γάλλο ουτοπικό σοσιαλιστή Charles Fourier.

¹³ Σχολιασμός του Le Corbusier για την πρότασή του. Στο: Banham Reyner, ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, εκδόσεις ΕΜΠ, 2008, σελ. 321

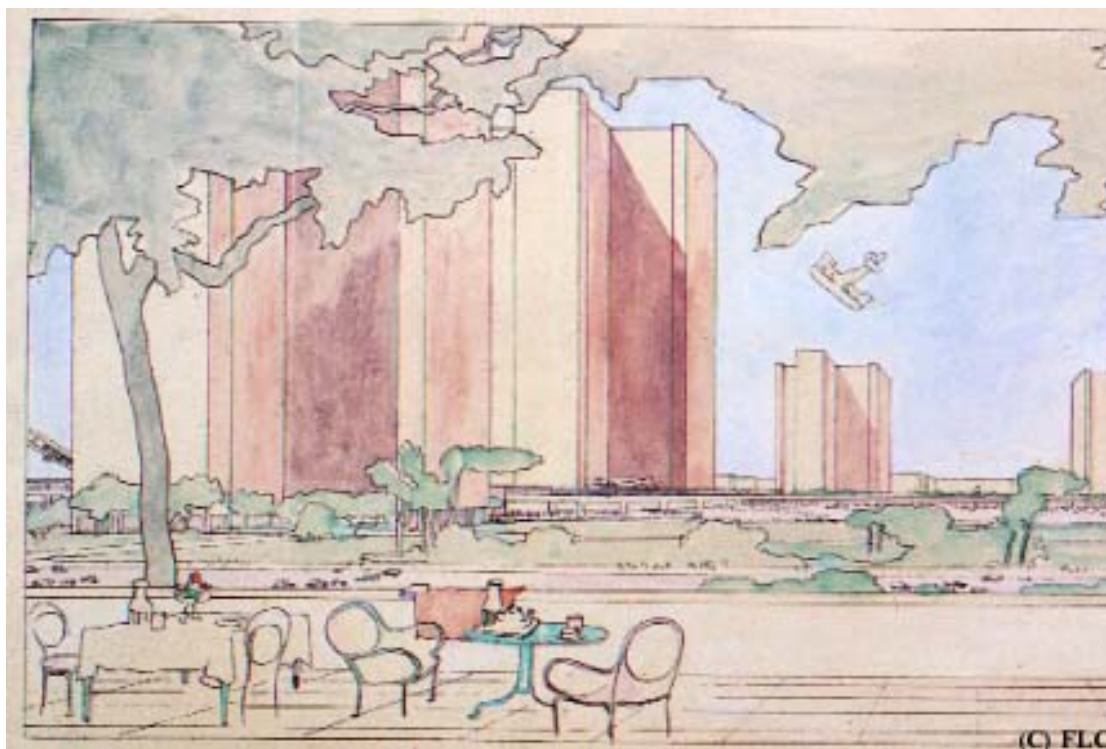
Το πολεοδομικό σχέδιο της «σύγχρονης πόλης»

Σε αυτό το πλαίσιο, η φύση αναμενόμενα είναι άλλο ένα κατασκευάσιμο στοιχείο της πόλης, απόλυτα ελεγχόμενο. Είναι μία από τις σχεδιαστικές παραμέτρους, με ιδιαίτερη σημασία όμως, καθώς συμβολίζει τον υγιεινό τρόπο ζωής, που στην βρώμικη βιομηχανική πόλη απουσιάζει. Όχι μόνο αυτό όμως. Η ικανοποίηση της βαθιάς ανθρώπινης ανάγκης για επαφή με τη φύση θα αποτελέσει ένα επιπλέον καταλυτικό στοιχείο για την εξασφάλιση του μέγιστου αποτελέσματος:

«Γιατί δε θα έπρεπε το νέο πνεύμα στην αρχιτεκτονική [...] να ικανοποιεί τις βαθύτερες ανθρώπινες επιθυμίες καλύπτοντας για μια ακόμα φορά με πράσινο το αστικό τοπίο και τοποθετώντας τη Φύση στο μέσο της εργασίας μας; Έτσι που οι καρδιές μας ίσως να βρουν κάποια εξασφάλιση απέναντι στο πρόσωπο της φοβερής απειλής της μεγάλης πόλης, η οποία φυλακίζει, καταπνίγει και προκαλεί ασφυξία σε εκείνους που διοχετεύονται σε αυτή και που πρέπει να δουλέψουν σε αυτή. Γιατί η εργασία είναι μία ευγενής αναγκαιότητα η οποία θα έπρεπε να φέρνει ειρήνη στο πνεύμα και να οδηγεί στην έκσταση της δημιουργίας»¹⁴

¹⁴ Le Corbusier, ό.π. υποσημείωση 9

Η φύση σχεδιάζεται έτσι ώστε να εισχωρήσει ανάμεσα στους πανύψηλους πύργους και μέσα στις κατοικίες για να αποκατασταθεί η χαμένη σύνδεση με αυτό που αποτελούσε το περιβάλλον του ανθρώπου που «διοχετεύθηκε» στην πόλη, λίγα χρόνια πριν. Είναι όμως μια φύση απαλλαγμένη από κινδύνους και ανασφάλειες. Ο άνθρωπος της πόλης μπορεί να χαρεί το πράσινο, τα ρυάκια, ενδεχομένως και κάποια ζώακια, χωρίς να αισθάνεται ότι είναι εκτεθειμένος απέναντί τους, αδύναμος να τα ελέγξει. Στη «σύγχρονη πόλη» η Φύση είναι χειραγωγήσιμη, ελέγξιμη και μετρήσιμη. Και σίγουρα η εικονογραφία της δεν απέχει και πολύ από ότι παρουσιάζεται στα μάτια μας σήμερα ως οικολογική πόλη του μέλλοντος (ανεξάρτητα από το αν η φιλοσοφία σχεδιασμού έχει από την εποχή του Le Corbusier μέχρι σήμερα εμπλουτισθεί με πιο πολυδιάστατες παραμέτρους), καθώς το αίτημα για την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα της πόλης δεν είναι ουσιαστικά διαφορετικό.

Προοπτική άποψη της «σύγχρονης πόλης» όπου επιδεικνύεται η νέα συθήκη για την πόλη με μεγάλες επιφάνειες ελεύθερου χώρου γεμάτου με βλάστηση

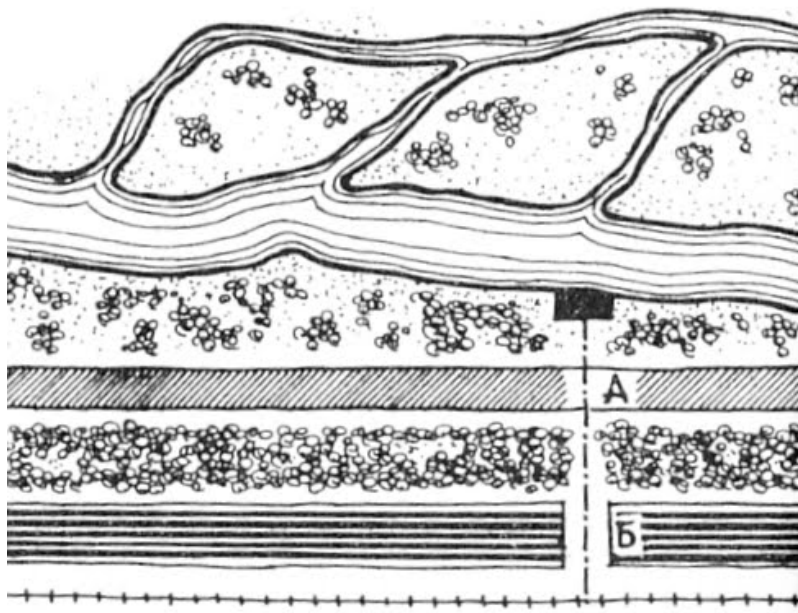
Αφίσα όπου διατυμπανίζεται η επιθυμία εξάλειψης του διπόλου πόλης - υπαίθρου
(Mizyakin, 1923)

2. Συνδέοντας τους πόλους

Αν για τον Le Corbusier το ζήτημα της σύγχρονης πόλης βρίσκει τη λύση του μέσα στα όρια των καπιταλιστικών κοινωνικών δομών, στην μεταεπαναστατική Σοβιετική Ένωση, η οικοδόμηση του σοσιαλισμού απαιτεί τον ολοκληρωτικό μετασχηματισμό της πόλης σε μία δομή χωρίς κοινωνικούς διαχωρισμούς και ιεραρχήσεις αφού η αταξική κοινωνία είναι ήδη γεγονός. Η Ρωσία βέβαια είναι μια χώρα της οποίας το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι φτωχοί αγρότες, ωστόσο μέσω των περιφερικών πενταετών προγραμμάτων ανάπτυξης, τίθεται ως προτεραιότητα η εκβιομηχάνιση και σταδιακά το ξεπέρασμα του δίπολου πόλη - ύπαιθρος¹⁵. Σε μία τόσο αχανή χώρα, όπου τα νέα μηχανικά μέσα μεταφοράς και ιδιαίτερα ο σιδηρόδρομος, καθώς και τα δίκτυα μεταφοράς ενέργειας, αναλαμβάνουν να διασυνδέσουν και να ενώσουν, η ιδέα της οικιστικής

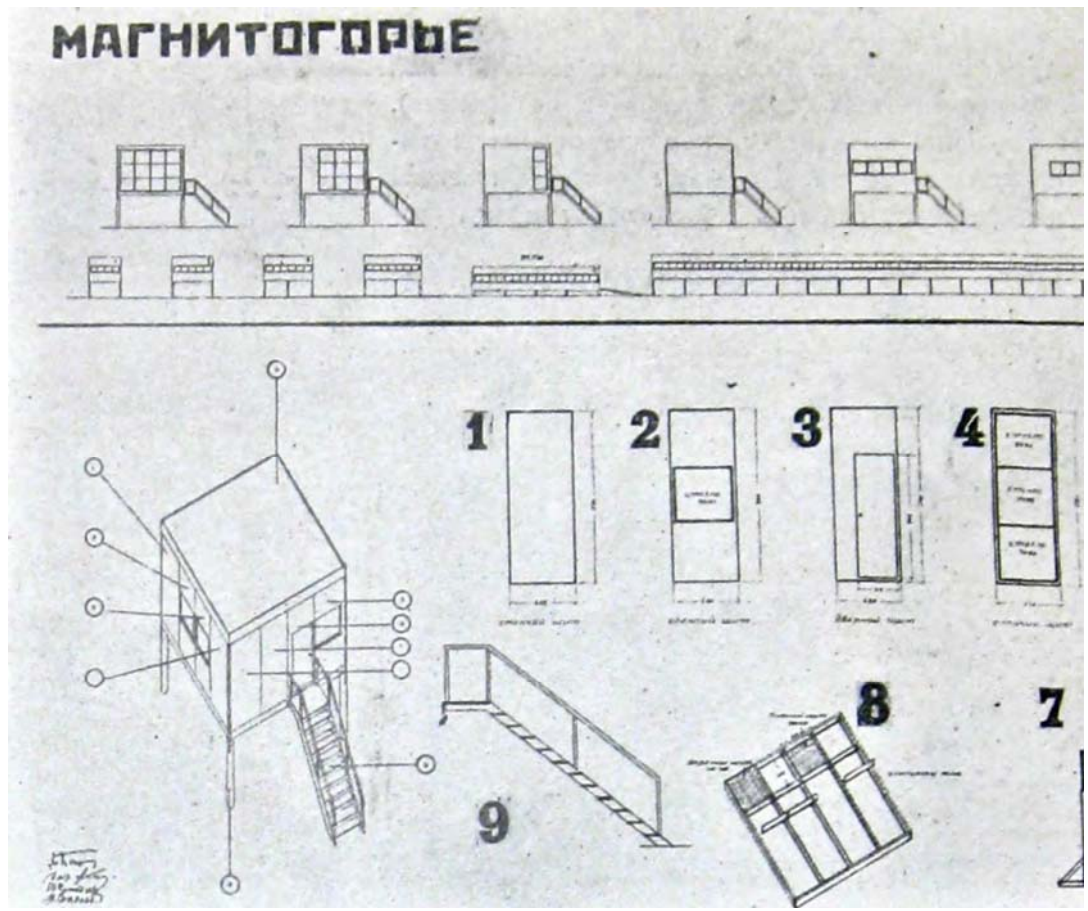
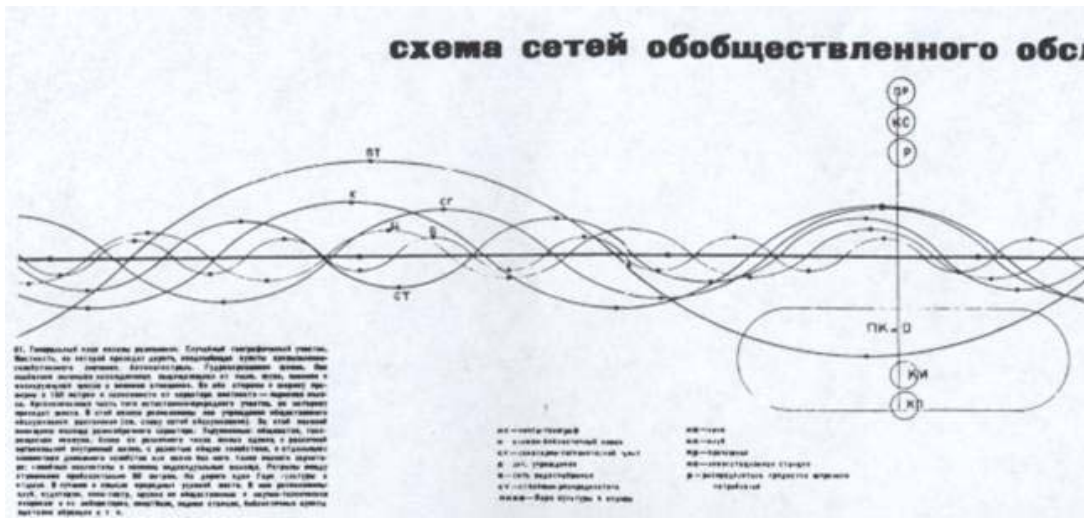
¹⁵ Σύμφωνα με τον Κάρολο Μαρξ: «το ξεπέρασμα του ανταγωνισμού ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο είναι μία από τις πρώτες προϋποθέσεις του (ανώτερου) κοινωνικού τρόπου ζωής». Πηγή: ο.π. υποσημείωση 5, σελ.168

ανάπτυξης κατά μήκος των δικτύων, επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα για την καταλληλότερη δομή της νέας σοσιαλιστικής μετά-καπιταλιστικής πόλης¹⁶. Όχι πια πυρηνικές οικιστικές συγκεντρώσεις όπου αναπόφευκτα η υπαίθρος αποτελεί το αντίθετό τους, αλλά «εν-σειρά» ανάπτυξη καθιστώντας κάθε κάτοικο κοινωνό τόσο της πόλης όσο και της φύσης. Η μπροστινή πόρτα να οδηγεί στην πόλη και η πίσω στη φύση. Όχι πια διαχωρισμός σε ζώνες κατοίκησης ανάλογα με το κοινωνικό και οικονομικό στάτους καθενός, αλλά όλοι ίσοι στη σειρά. Όχι πια κάτοικοι της πόλης ή κάτοικοι της υπαίθρου, αλλά και τα δύο μαζί την ίδια στιγμή. Εργάτες και αγρότες στον ίδιο τόπο.

Διαγραμματικό σχέδιο του Miljutin για τη γραμμική πόλη όπου στη ζώνη Α αντιστοιχεί η κατοίκηση ενώ στη ζώνη Β η βιομηχανία. Στο κάτω μέρος βρίσκεται ο σιδηρόδρομος

¹⁶ Στα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση (1925 - 1935), οι αρχιτέκτονες οι οποίοι κλήθηκαν να σχεδιάσουν τις πόλεις για τη νέα Σοβιετική Ένωση, χωρίστηκαν σε δύο «στρατόπεδα»: τους πολεοδομιστές και τους απολεοδομιστές. Οι πολεοδομιστές, με κύριο εκπρόσωπο τον L. Sabsovitch υποστήριζαν μία πιο «παραδοσιακή», πραγματιστική προσέγγιση στο ζήτημα της πόλης, πιο κοντά στο πνεύμα της πυρηνικής συγκέντρωσης, σαφώς οργανωμένης και ορθολογικοποιημένης στα πρότυπα των μοντέρνων αντιλήψεων θέτοντας όμως περιορισμό στο μέγεθος των πόλεων καθώς έβαζαν ως όριο ένα πληθυσμό 40.000 έως 50.000 κατοίκους. Οι απολεοδομιστές από την άλλη με κύριο εκπρόσωπο τον Okhitovitch, εξέφραζαν μία πιο ριζοσπαστική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η νέα μετά-καπιταλιστική πόλη θα έπρεπε να έχει τελείως διαφορετική δομή από την παραδοσιακή πυρηνική, προκειμένου να βρει εφαρμογή η μαρξιστική θεώρηση για το ξεπέρασμα του ανταγωνισμού πόλης και υπαίθρου. Η γραμμική πόλη αποτέλεσε την διατύπωση αυτής της προσέγγισης.

Okhitovitch: η πόλη «κορδέλα» - Πρόταση για το πολεοδομικό σχέδιο της Magnitogorsk 1930

Το πρότυπο αυτό οικιστικής οργάνωσης, δίνει τη δυνατότητα ορθολογικής εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων, δημιουργώντας ένα δίκτυο κατανομής και διακίνησης, το οποίο απλώνεται σε όλη την επικράτεια και έχει σαν βασικούς κόμβους εργοστασιακές μονάδες που εκ των πραγμάτων χωροθετούνται γεωγραφικά κοντά στις πλουτοπαραγωγικές πηγές. Πάνω και πέρα από αυτό όμως, το δίκτυο αυτό εξασφαλίζει την ελεύθερη διακίνηση των ανθρώπων σε όλη την επικράτεια. Ιδεώδες της νέας οργάνωσης είναι η κινητικότητα. Ο ελεύθερος άνθρωπος θα μπορεί να μετακινεί την λυόμενη ατομική μονάδα κατοίκησης του σύμφωνα με τις ανάγκες του, διαμορφώνοντας οικιστικές πυκνώσεις (ή επιλέγοντας μία μεγαλύτερη απομόνωση), κατά μήκος του δικτύου. Συνακόλουθα, και τα κτίρια δημόσιας χρήσης θα είναι λυόμενα και κινητά, μεταβλητού μεγέθους έτσι ώστε να καλύπτονται με τον καταλληλότερο τρόπο οι μεταβαλλόμενες ανάγκες μίας ελεύθερης συγκέντρωσης ανθρώπων σε οποιοδήποτε σημείο του δικτύου.¹⁷ Έτσι η μετά-καπιταλιστική πόλη δεν είναι πια πόλη αλλά ένα δίκτυο μεταφοράς ενέργειας, αγαθών, ιδεών και ανθρώπων, ένας κίναβος που αποτελεί τον υποδοχέα ελεύθερων στο χώρο κινήσεων και οικιστικών συμπυκνώσεων, οι οποίες όμως εξαιτίας της ίδιας της γραμμικής δομής του δικτύου δεν μπορούν εκ των πραγμάτων να οδηγήσουν σε υπερσυγκεντρώσεις.

Ωστόσο, αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η προσέγγιση των απολεοδομιστών, έχοντας ως αφετηρία σκέψης την μαρξιστική ερμηνεία για την αντίθεση πόλης – υπαίθρου και το πώς αυτή θα ξεπεραστεί, αντιμετωπίζει το ζήτημα ως πρόβλημα καταμερισμού της εργασίας. Η φύση έτσι επισέρχεται στο σχεδιασμό προκειμένου να οργανωθεί ένα νέο σύστημα παραγωγικών σχέσεων, η βάση του επισοικοδομήματος είναι δηλαδή υλιστική. Και ενώ πραγματοποιείται ένα σχεδιαστικό άλμα σε σχέση με την πυρηνική πόλη του Le Corbusier, όπου ακόμα και μία αχανής έκταση όπως η ΕΣΣΔ μπορεί και πρέπει να ορθολογικοποιηθεί, η προσπάθεια γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε η φύση να καταστεί περισσότερο εκμεταλλεύσιμη και ταυτόχρονα να έρθει στα μέτρα μιας «νέας ζωής». Η μηχανή από καπιταλιστικό εργαλείο καταπίεσης θα μετατραπεί σε φορέα

¹⁷ Βλ. Κορ Ανατολ, «Πολεοδομιστές και απολεοδομιστές» (1967). Περιλαμβάνεται στη συλλογή κειμένων Η ΠΟΛΗ ΣΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ, εκδόσεις Οδυσσέας, 1980

βελτίωσης του ανθρώπου αλλά και της ίδιας της φύσης (προς όφελος του ανθρώπου): *«Η πίστη υπόσχεται ότι μπορεί να κινήσει βουνά. Αλλά η τεχνολογία, που δεν αναγάγει τίποτα σε «πίστη», είναι στην πραγματικότητα ικανή να κόψει βουνά και να τα κινήσει. Μέχρι τώρα αυτό γινόταν για βιομηχανικούς σκοπούς (ορυχεία) και για σιδηροδρόμους (σύραγγες). Στο μέλλον όμως αυτό θα γίνει σε ανυπολόγιστα μεγαλύτερη κλίμακα, σύμφωνα με ένα γενικό βιομηχανικό και καλλιτεχνικό σχέδιο [...]. Στο τέλος, ο άνθρωπος θα έχει ξαναχτίσει τη γη, αν όχι κατ' εικόνα του, τουλάχιστο σύμφωνα με το δικό του γούστο.»¹⁸*

Οι ιδέες των απολεοδομιστών, δεν βρήκαν στην πραγματικότητα ποτέ εφαρμογή, επηρέασαν όμως πρώτα τον Le Corbusier ο οποίος σχεδίασε στα μέσα της δεκαετίας του 1930 γραμμικές πόλεις, προσαρμοσμένες όμως στο καπιταλιστικό σύστημα οργάνωσης (βλ. το σχέδιο Obus στην Αλγερία), και σε εννοιολογικό επίπεδο τη ριζοσπαστική πολεοδομική σκέψη της δεκαετίας του '60, όπου η ιδέα της χωρίς όρια επέκτασης του αστικού και της συνεχούς κινητικότητας και μεταβλητότητας θα έπαιρνε ιδιαίτερη σημασία πέρα από ιδεολογικές κατευθύνσεις. Και ακόμα παραπέρα ο αντίκτυπος των ιδεών τους θα φτάσει μέχρι τις μέρες μας, όπου τα δίκτυα και οι υποδομές αποκτούν τη σημασία του πλέγματος πάνω στο οποίο οργανώνεται και αναπτύσσεται το δομημένο περιβάλλον, ιδωμένο πια ως μία μετά-πόλη.

¹⁸ Trotsky Leon, "Literature and Revolution", Chapter 8: Revolutionary and Socialist Art, (1924) πηγή: http://www.marxists.org/archive/trotsky/1924/lit_revo/ch08.htm

Η πόλη που εξαφανίζεται

«...θα είναι μία πόλη τόσο διαφορετική από την αρχαία πόλη ή από οποιαδήποτε σημερινή, που ίσως να μην μπορούμε καν να την αναγνωρίσουμε [...] θα χτιστεί μόνη της, τυχαία»¹⁹

Αν οι τυπικά μοντέρνοι αρχιτέκτονες του σοσιαλδημοκρατικού πνεύματος φαντάζονταν τη λειτουργική πυρηνική πόλη και οι κομμουνιστές την γραμμική συνεχή πόλη, για τον Frank Lloyd Wright, το μέλλον της πόλης βρισκόταν στην εξαφάνισή της. Και θα ήταν ο ίδιος ο τεχνολογικός πολιτισμός που θα την εξαφάνιζε, όχι η βούληση του σχεδιαστή αρχιτέκτονα. Θα ήταν μία διαδικασία «αυτόματη», αναπόφευκτη. Παρόλα αυτά ο Wright πέρασε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του οραματιζόμενος την νέα αυτή μετά – πόλη. Έχοντας ως ιδεολογικό υπόβαθρο την αποκεντρωμένη δημοκρατία του Thomas Jefferson, τη σχεδόν μυσταγωγική λατρεία για τη φύση αλλά και την πίστη στην τεχνολογία, θεωρούσε ότι η πόλη συνιστούσε πρόβλημα το οποίο έπρεπε όχι να λυθεί αλλά να εξαλειφθεί. Με χώρο αναφοράς τις τεράστιες εκτάσεις του βορειοαμερικάνικου τοπίου και πάνω απ' όλα πιστός ως Αμερικάνος στο ιδεώδες της φιλελεύθερης δημοκρατίας όπου *«ενωμένες, οι πολιτείες έγιναν ένα έθνος –ονομάστε το Ουσονία– δίνοντας άσυλο μέσα στα σύνορά τους στο δολοφόνο, τον άνθρωπο της περιπέτειας, τον κατατρεγμένο, τον εξαπατημένο, τον ανατροπέα και τον ανώτερο: το ληστρικά χειρότερο αλλά επίσης το γενναιότερα καλύτερο του ανθρώπινου είδους εγκαταλείποντας την προηγούμενη εθνικότητα για ένα νέο έθνος – για μία ζωή κατ' εικόνα του μεγάλου ιδανικού της ελευθερίας– με σπίτι ένα αχανές ασύγκριτο τοπίο.»²⁰* Τα ιδεώδη της φιλελεύθερης δημοκρατίας όμως για τον Wright είχαν παραμορφωθεί από το κέρδος το οποίο δημιουργούσε σχέσεις κυριαρχίας και δεσποτισμού, οι οποίες έβρισκαν το χώρο έκφρασής τους στην μεγαλούπολη, ενώ ταυτόχρονα με την υπερσυγκέντρωση στα αστικά κέντρα χανόταν η ζωτικής σημασίας σύνδεση με τη φύση.

¹⁹ Wright Frank Lloyd, «The Disappearing City», στο: Frampton Kenneth, ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ-Ιστορία και Κριτική, εκδόσεις Θεμέλιο, 1999, σελ. 174

²⁰ Wright Frank Lloyd, THE LIVING CITY, Horizon Press, New York, 1958

Το «αχανές, ασύγκριτο τοπίο»

Το μοντέλο πάνω στο οποίο δούλεψε το ονόμασε Broadacre city²¹. Βασίστηκε στην ιδέα ότι κάθε κάτοικος θα αποκτούσε αυτόματα με τη γέννησή του 4 εκτάρια γης στα οποία, μετά την ενηλικίωσή του, όχι απλά θα κατοικούσε κατασκευάζοντας την κατοικία του αλλά θα όφειλε και να καλλιεργήσει προκειμένου να εξασφαλίσει τη διατροφή του. Σκοπός αυτού του καταμερισμού της ιδιοκτησίας θα ήταν η εξάλειψη της κερδοσκοπίας πάνω στη γη, ενώ λόγω της δομής (ένα κτίσμα ανά 4 εκτάρια και ατομική καλλιέργεια), επιτυγχανόταν η αποκέντρωση και η μετάβαση σε ένα νέο τρόπο ανθρώπινης συμβίωσης καθώς και μια νέα σχέση με τη φύση.

Τα μέσα και ταυτόχρονα η αιτία δημιουργίας της νέας πόλης θα ήταν τα τεχνολογικά επιτεύγματα: ο ηλεκτρισμός, οι τηλεπικοινωνίες, οι μηχανοκίνητες μεταφορές και σε ότι αφορούσε την αρχιτεκτονική, τα νέα βιομηχανικά υλικά: το σκυρόδεμα, το γυαλί, ο χάλυβας. Τα μέσα μεταφοράς και οι τηλεπικοινωνίες αποτελούσαν προϋπόθεση της νέας κατάστασης, γιατί μόνο με την ταχύτητα ήταν δυνατό να γεφυρωθούν οι

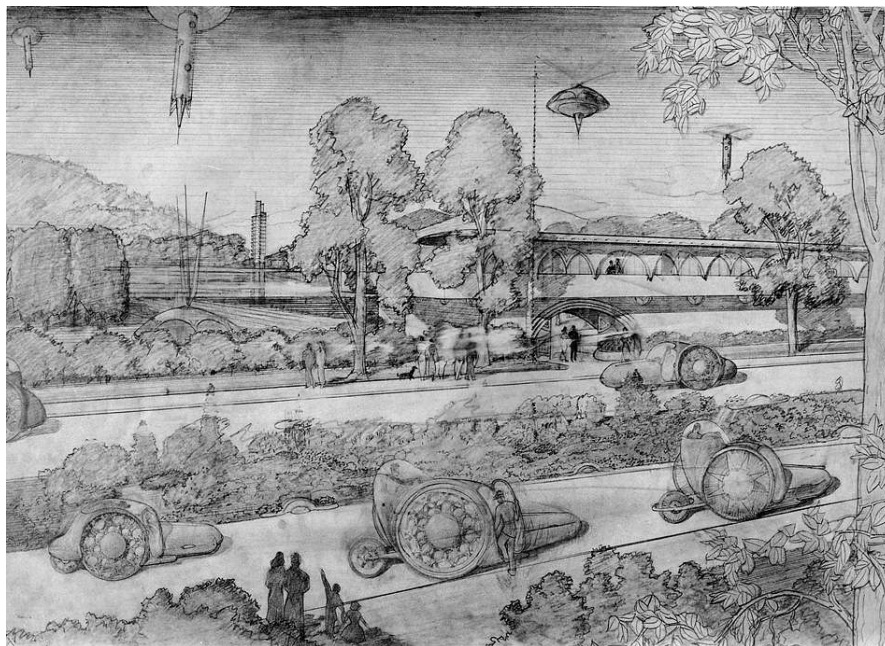
²¹ Η επεξεργασία της broadacre city ξεκίνησε από τις αρχές της δεκαετίας του '30 και απασχόλησε τον Wright μέχρι το τέλος της ζωής του. Αφορμή μάλλον στάθηκε η οικονομική κρίση του 1928 που ειδικά στις ΗΠΑ απέκτησε τεράστιες διαστάσεις. Ο ίδιος ο Henry Ford είχε πει τότε ότι κάθε εργάτης θα έπρεπε να καλλιεργεί την τροφή του και για αυτό το λόγο θα έπρεπε να κατέχει ένα απαραίτητο κομμάτι καλλιεργήσιμης γης.

τεράστιες αποστάσεις που δημιουργούσε το μοντέλο αυτό οργάνωσης του περιβάλλοντος. Τα νέα βιομηχανικά υλικά ομοίως ήταν ικανή και αναγκαία συνθήκη για τη δημιουργία του κτισμένου σύμφωνα, με τις αρμόζουσες σε αυτή τη νέα κατάσταση, αρχές της οργανικής αρχιτεκτονικής. Η έννοια της «οργανικής» αρχιτεκτονικής συνδέεται από τον Wright με το δημοκρατικό ιδεώδες και παρόλο που ποτέ δεν αναλύεται σαφώς σαν ορισμός από τον ίδιο, σύμφωνα με τον B. Zevi, ένθερμο οπαδό του Wright: *«η οργανική αρχιτεκτονική είναι μια κοινωνική, τεχνική και καλλιτεχνική δραστηριότητα που αποβλέπει στη δημιουργία του περιβάλλοντος ενός νέου δημοκρατικού πολιτισμού: οραματίζεται μια αρχιτεκτονική για τον άνθρωπο, χτισμένη στην κλίμακα του ανθρώπου, σύμφωνα με τις πνευματικές, ψυχολογικές και σύγχρονες ανάγκες του ως μέλος της κοινωνίας»*.²² Έτσι, η κατοικία διαμορφώνεται όχι με βάση άκαμπτους αισθητικούς κανόνες αλλά από μέσα προς τα έξω, αποτελεί έκφραση του τρόπου με τον οποίο βιώνει το χώρο ο άνθρωπος. Και για να συμβεί αυτό απαιτείται η συνθετική και κατασκευαστική ελευθερία που τα νέα υλικά δίνουν.

Στους χάρτες στους οποίους παρουσιάζεται αυτό που θα μπορούσε να είναι ένα μόνο κομμάτι του συνεχούς αδιάσπαστου τοπίου, μοιάζει δύσκολο να αναγνωρισθεί οτιδήποτε θα προσομοίαζε σε πόλη. Η ορθολογική οργάνωση του εδάφους είναι φανερή, η εικόνα όμως που κυριαρχεί είναι αυτή των φυσικών στοιχείων: αγροκαλλιέργειες, ποτάμια, δάση. Το κτισμένο τοποθετείται όχι διάσπαρτα (δεν θα ήταν ικανοποιητικός ο όρος) αλλά με τρόπους που να «εξαφανίζεται» χάριν του φυσικού. Το τοπίο αυτό δεν είναι τελικά ούτε φυσικό ούτε τεχνητό, αλλά φυσικοτεχνητό. Το μοντέλο που πρότεινε ο Wright, προαπεικόνισε την προαστικοποίηση, η οποία βέβαια τελικά θα ήταν μια διαδικασία πλήρως απαλλαγμένη από την ιδεολογική και οργανωτική θεώρηση του ίδιου του Wright (και η οποία θα οδηγούσε σε ότι καθιερώθηκε να ονομάζονται «υπνουπόλεις»). Σήμερα διατηρεί μία επικαιρότητα από την «αισθητική» σκοπιά της απεικόνισης ενός αστικού τοπίου που είναι υβριδικό,

²² Μανιφέστο της Ένωσης για την οργανική αρχιτεκτονική. Στο: Τουρνικιώτης Π., ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2002, σελ. 62

φυσικοτεχνητό, ως απάντηση στο ζητούμενο της επανασύνδεσης με τη φύση, όπως αυτό διατυπώνεται μέσα από σχεδιαστικές προτάσεις «ενσωμάτωσης» του κτισμένου μέσα στη φύση, (ενίοτε καμουφλάρωντάς το ως φυσικό στοιχείο), ενώ και σε επίπεδο πρακτικών μπορούμε να δούμε αντιστοιχίες μέσα από την τάση που ορίζεται ως «urban farming» και η οποία αναφέρεται στην ανάπτυξη αγροτικών καλλιεργειών μέσα στον ιστό της πόλης²³.

Προοπτική άποψη της Broadacre city. Ένα υβριδικό φυσικοτεχνητό τοπίο.

Η Broadacre city σηματοδοτεί, μέσα από τα τρία παραδείγματα που εξετάσαμε ως τώρα μία κατάληξη που αφετηρία είχε την πυρηνική πόλη. Δεν πρόκειται βέβαια για εξελικτική διαδικασία, αφού τα εξεταζόμενα μοντέλα δημιουργήθηκαν λίγο πολύ την ίδια περίοδο, αλλά για έκφραση των ορίων στα οποία μπορούσε να φτάσει η πολεοδομική σκέψη του μοντέρνου, έχοντας ως οδηγό την τεχνολογία.

²³ Πρόκειται για φαινόμενο που έχει ξεκινήσει από κοινότητες πολιτών σε διάφορες πόλεις, σε μεγαλύτερη κλίμακα όμως όπου η αποβιομηχάνιση έχει αφήσει τον αστικό ιστό αποσαθρωμένο (όπως στο Ντιτρόιτ των ΗΠΑ). Επιλέγονται εγκαταλειμμένες αστικές περιοχές προκειμένου να καλλιεργηθούν συνήθως βρώσιμα λαχανικά.

Βλ.: www.growingpower.org, www.urbanfarming.org

Το πολεοδομικό (;) σχέδιο της
Broadacre city

Β. ΜΗΧΑΝΕΣ ΕΠΙΘΥΜΙΩΝ

Στην προηγούμενη σελίδα: Richard Hamilton
Just What Is It That Makes Today's Home So Different, So Appealing?
1956, Collage (Kunsthalle Museum, Tübingen, Germany)

Αν στις αρχές του 20ου αιώνα το πρόβλημα των αναγκών μέσα στην πόλη ζητούσε επιτακτικά τη λύση του, στα χρόνια μετά τον 2ο Παγκόσμιο πόλεμο, ο ερχομός της «χρυσής εποχής»²⁴, της αλματώδους οικονομικής ανάπτυξης, αφού πολύ γρήγορα έλυσε τα βασικά βιοτικά ζητήματα, γέννησε σταδιακά επιθυμίες (ή αλλιώς νέες ανάγκες). Οι υποσχέσεις του μοντέρνου για την μεταλλαγή της κοινωνίας στη βάση ενός νέου πνεύματος, μπορούν και πρέπει να αποκτήσουν τώρα νέο περιεχόμενο πέρα από την επίλυση των πρωταρχικών αναγκών: Από τον λειτουργικό άνθρωπο πραγματοποιείται η μεταλλαγή στον homo ludens²⁵ – τον άνθρωπο που «παίζει». Το νέο αυτό πνεύμα διαμορφώνεται στις βάσεις αλλαγών ασύλληπτου εύρους: για πρώτη φορά οι κατώτερες τάξεις μπορούν να απολαύσουν αγαθά που λίγο καιρό πριν ήταν προνόμιο μόνο των εύπορων ελίτ, η τεχνολογία γίνεται προσβάσιμη σε όλους και εξατομικεύεται η χρήση της, το ταξίδι καθίσταται τόσο εύκολο όσο ποτέ άλλοτε (ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού), η κουλτούρα μαζικοποιείται, αλλά και οι άλλοτε ισχυροί δεσμοί της οικογένειας και της τοπικής κοινότητας χαλαρώνουν χάριν της ατομικής ανεξαρτησίας. *«Υπήρχε τώρα σιωπηρά η παραδοχή ότι ο κόσμος αποτελείτο από αρκετά δισεκατομμύρια ανθρώπινων όντων. Αυτό που τα προσδιόριζε δεν ήταν παρά η επιδίωξη της ατομικής επιθυμίας, συμπεριλαμβανομένων και των επιθυμιών που μέχρι τότε απαγορεύονταν ή προκαλούσαν την αποδοκιμασία, αλλά τώρα επιτρέπονταν – όχι γιατί γίνονταν ηθικά αποδεκτές, αλλά γιατί εξέφραζαν πολλά άτομα»*.²⁶

Το περιεχόμενο της επιθυμίας βέβαια διαμορφώνεται μέσα στα όρια της εκάστοτε κουλτούρας: για τον άνθρωπο – δούλο του Θεού στο Μεσαίωνα, υπέρτατη επιθυμία είναι η κατάκτηση της αιώνιας μεταθανάτιας ζωής δίπλα στο Δημιουργό και ουτοπία του ο Παράδεισος. Για τον νεωτερικό άνθρωπο όμως, (και αφού καλυφθούν οι πρωταρχικές του ανάγκες) η επιθυμία τροφοδοτείται από την αξία που δίνεται στο βίωμα, την εμπειρία.

²⁴ Hobsbaum Eric, Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΚΡΩΝ, Ο ΣΥΝΤΟΜΟΣ 20ος ΑΙΩΝΑΣ, 1914-1991, εκδόσεις Θεμέλιο, 2010, σελ 329

²⁵ Τίτλος βιβλίου γραμμένου από τον Ολλανδό ιστορικό J. Huizinga, το 1938. Κατά τον συγγραφέα, το παιχνίδι αποτέλεσε και αποτελεί συστατικό στοιχείο και παράγοντα εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμού. (πηγή: wikipedia)

²⁶ Hobsbaum Eric, ό.π. υποσημείωση 24, σελ. 429

Η γεμάτη υποσχέσεις μητρόπολη (Νέα Υόρκη, δεκαετία του '50)

Ο πλούτος των βιωμάτων αποτελεί και το δείκτη ικανοποίησης των επιθυμιών. Η μητρόπολη έτσι γίνεται ο τόπος εκείνος όπου ο κάτοικος – τυχοδιώκτης μπορεί να ριχτεί ανώνυμος, απερίσπαστος, ελεύθερος στο κυνήγι της εμπειρίας, είναι η νέα ουτοπία. Δεν αρκεί το κατάλυμα, πρέπει αυτό να διαμορφώνεται με βάση τις πιο εκλεπτυσμένες επιθυμίες καθενός ξεχωριστά. Δεν αρκεί η τροφή, θα πρέπει να ικανοποιηθούν πιο εξεζητημένες γευστικές επιθυμίες. Δεν αρκεί ο τόπος, θα πρέπει ο νους να ταξιδέψει, να μάθει και να επικοινωνήσει με ένα κόσμο που ολοένα και «μικραίνει». Δεν αρκεί το αντικείμενο ως εργαλείο, θα πρέπει να σχεδιαστεί ως «πολύτιμο». Δεν αρκεί η αναπαραγωγή, θα πρέπει το σώμα να απολαύσει. Η μητρόπολη οφείλει να υποσχεθεί την ικανοποίηση της επιθυμίας. Και είναι αδιάφορο αν αυτή θα ικανοποιηθεί τελικά. *«Πράγματι, τι άλλο είναι η Μεγαλούπολη παρά ένα χάρτινο Καθαρήριο, που χρησιμεύει ως μέσον, με ενδιάμεσο το οποίο οι έκπτωτοι υιοί της Καρβουνόπολης, της Κόλασης του παραγωγού, ενδέχεται εν τέλει να φτάσουν στην ύψιστη ευτυχία του Εξοχικού σπιτιού, του Παράδεισου του καταναλωτή».*²⁷

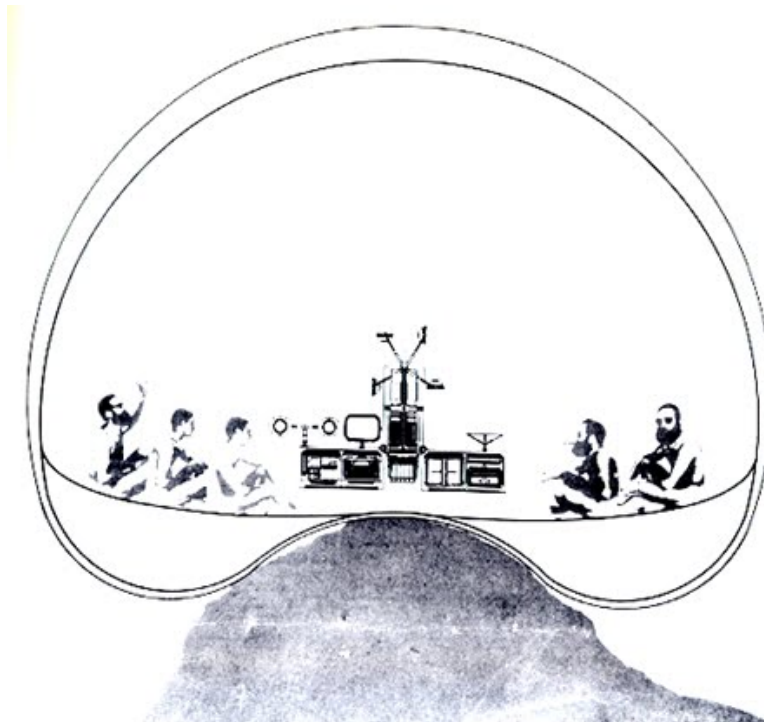
²⁷ Μαμφροντ Λιούις, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΟΥΤΟΠΙΩΝ, εκδόσεις Νησίδες, 1998, σελ. 152

Η μητρόπολη, το «χάρτινο καθαρτήριο» όπου «ενδέχεται πράγματι ένας μεγαλουπολίτης σπουδαστής να γνωρίζει τον ατομικό τύπο του αργιλίου δίχως να έχει δει ποτέ αργίλιο στην πραγματική γη, να επεξεργάζεται ξύλο πεύκου στο εργαστήριο δίχως ποτέ να έχει διασχίσει ένα πευκόδασος»²⁸, είναι πλέον μία «δεύτερη φύση» στην οποία η πραγματική φύση εμφανίζεται ως θεωρητικό σχήμα που κατανοείται χωρίς να είναι απαραίτητο (αλλά και χωρίς εν τέλει να χρειάζεται) να βιωθεί. Μπορεί βέβαια να είναι επισκέψιμη, όμως ως θέαμα, ως «μνημείο» ή θεματικό πάρκο του εαυτού της, δείχνοντας μας (και όχι θυμίζοντας) που και πως ζούσαμε. Όλες οι υποσχέσεις εκπέμπονται πλέον από την μητρόπολη και καμία από τη φύση.

Τι συνέβαινε όμως την ίδια στιγμή με τις υποσχέσεις του μοντέρνου στο ζήτημα της πόλης; Η αλήθεια είναι ότι μέχρι τον 2ο Παγκόσμιο πόλεμο μόνο αποσπασματικά εφαρμόστηκαν οι νέες αρχές σε μεμονωμένες αστικές παρεμβάσεις. Με το τέλος του πολέμου όμως κατασκευάστηκαν κατοικίες και ολόκληρες νέες πόλεις για ένα μεγάλο μέρος του εργατικού πληθυσμού, καθώς ο κρατικός παρεμβατισμός αποτέλεσε το βασικό εργαλείο για την πρωτοφανή ανάπτυξη που θα ακολουθούσε. Η αρχές της μοντέρνας πολεοδομίας εφαρμόστηκαν με συνέπεια, σύντομα όμως θα διαφαίνονταν οι προβληματικές πτυχές αυτής της σχεδιαστικής προσέγγισης. Προοδευτικά από τα τέλη της δεκαετίας του '50 θα αναπτυχθεί η κριτική στο αποστειρωμένο και λειτουργικά μονοδιάστατο οικιστικό περιβάλλον που προέκυπτε. Αν η μία κατεύθυνση της κριτικής όμως αφορούσε την ξεχασμένη σημασία της πολυλειτουργικότητας και της ιστορικής ταυτότητας των πόλεων, η άλλη αφορούσε τη διάψευση στην πράξη των ίδιων των υποσχέσεων του μοντέρνου για την πόλη – μηχανή. Στην πραγματικότητα, ο μοντερνισμός είχε μετατραπεί σε μία στείρα μορφοκρατική πρακτική που η συνεχώς, στο μεταξύ, αναπτυσσόμενη τεχνολογία καθιστούσε ξεπερασμένη. «Ο αρχιτέκτονας που έχει κατά νου να συμπορευτεί με την τεχνολογία γνωρίζει τώρα ότι θα έχει ένα σύντροφο, γρήγορο, και ότι, προκειμένου να κρατήσει την επαφή, θα

²⁸ Μαμφορντ Λιούις, ό.π., υποσημείωση 27, σελ.150

πρέπει να μιμηθεί τους Φουτουριστές και να απορρίψει όλο το πολιτισμικό φορτίο του, συμπεριλαμβανομένων των επαγγελματικών ενδυμάτων με τα οποία αναγνωρίζεται ως αρχιτέκτονας»²⁹, έγραφε ο Reyner Banham το 1960, εκφράζοντας την ειλικρινή του πίστη στις, διαψευσμένες μέχρι τότε, υποσχέσεις του μοντέρνου για μία πραγματικά νέα αρχιτεκτονική προσδιορισμένη από την τεχνολογική πρόοδο.

Reyner Banham - Un house

Τη δεκαετία του '60 έτσι θα αναπτυχθεί μία τάση προσέγγισης στο ζήτημα της πόλης με σημείο αναφοράς την ανανεωμένη πίστη στην τεχνολογία. Ιδέες «κλειδιά» του μοντέρνου («εν σειρά παραγωγή», προγραμματισμός) εξακολουθούν να τροφοδοτούν τη ριζοσπαστική αυτή αρχιτεκτονική τάση καθώς η διαπίστωση είναι ότι μόλις τώρα η τεχνολογία δίνει τις πραγματικές δυνατότητες για τον ολοκληρωτικό μετασχηματισμό των πόλεων στο πνεύμα της νέας τεχνολογικής πραγματικότητας. Την ίδια στιγμή όμως η πραγματικότητα αυτή μεταλλάσσεται συνεχώς όπως και το «πνεύμα της εποχής». Και καθώς η λειτουργική πόλη του χτες δεν είναι

²⁹ Banham Reyner, ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, εκδόσεις ΕΜΠ, 2008, σελ.419

πια αρκετή, για τους αρχιτέκτονες η πρόκληση μοιάζει να είναι η «επανεφεύρεση» της. Η λέξη κλειδί τώρα είναι η «μεταβλητότητα». Η πόλη πρέπει να μπορεί να αλλάζει κατά τη βούληση των κατοίκων της και ότι θα προκύπτει να είναι το αποτέλεσμα ατομικών επιθυμιών προβεβλημένων σε μία συνεχώς μεταβαλλόμενη συλλογική χωρική οργάνωση.

Ο υποδοχέας των αστικών κελυφών, μπορεί να σχεδιαστεί με νέους τρόπους έχοντας εμπιστοσύνη σε μία τεχνική για την οποία υπάρχει η πεποίθηση ότι πλέον μπορεί να κάνει σχεδόν τα πάντα. Τα ίδια τα κελύφη ωστόσο σχεδιάζονται ως πρότυπα διαβίωσης και όχι ως οριστικά σχεδιασμένα αντικείμενα, αφήνοντας στο χρήστη την ελευθερία να τα διαμορφώσει με βάση τις επιθυμίες του. Ο προγραμματισμός έτσι λαμβάνει εντελώς νέο περιεχόμενο, ανταποκρινόμενος όχι πια στην αφαιρετική και απλουστευτική «αντικειμενικότητα» των προδιαγεγραμμένων αναγκών, αλλά στην εμπλουτισμένη από το υποκειμενικό νέα πραγματικότητα. Αφορά τώρα ακόμα περισσότερο μία στρατηγική, δίνει το υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα αναπτυχθεί το νέο αστικό περιβάλλον, συνεχώς ανανεούμενο και μεταβαλλόμενο, στη βάση των επιθυμιών ελεύθερων ατόμων. Η ιδέα αυτή αποτελεί μία κοινή συνισταμένη των προτάσεων τη δεκαετία του '60 οπότε και παρουσιάζονται οι περισσότερες ριζοσπαστικές προτάσεις για το πώς θα έπρεπε να μοιάζουν οι πόλεις στο μέλλον. Σε αντίθεση βέβαια με τις προτάσεις του μοντέρνου, οι οποίες μιλούσαν συνήθως για συγκεκριμένες λύσεις σε συγκεκριμένα προβλήματα, οι προτάσεις της εποχής αυτής άλλοτε έχουν άλλοτε λόγο παιγνιώδη και άλλοτε κριτικό. Άλλοτε πάλι προϋποθέτουν την ριζική αλλαγή του στάτους-κβο προκειμένου να καταστούν πραγματικότητα μιλώντας για ένα κόσμο ατομικών επιθυμιών ριζικά διαφορετικό από αυτόν της καπιταλιστικής οικονομίας. Σε κάθε περίπτωση όμως αυτό που τίθεται ως ζητούμενο είναι η ικανοποίηση της επιθυμίας η οποία διατυπώνεται πάντα στα όρια της αστικής εμπειρίας και σε εξατομικευμένο επίπεδο.

1. Η «επανεφεύρεση» της μηχανής

Η τεχνολογική αισιοδοξία αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό της σκέψης των Archigram. Η υπόσχεση του μοντέρνου για μια νέα πόλη, στην πραγματικότητα δεν έχει μέχρι τότε δικαιωθεί. Οι άνθρωποι εξακολουθούν να ζουν στις πόλεις εκείνες που ο Le Corbusier κατέκρινε, ενώ γύρω τους η τεχνολογία αναπτύσσεται, τα αγαθά γίνονται κτήμα όλο και μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού και έτσι διαμορφώνονται κοινωνικές αλλαγές ασύλληπτες. Για τη νέα αυτή κοινωνία λοιπόν, η απαίτηση της νεωτερικότητας για ένα διαφορετικό αστικό περιβάλλον είναι επιτακτικότερη από ποτέ.

Αυτό που παρουσιάζουν είναι ένα φουτουριστικό όραμα μίας άλλης πόλης που συχνά μοιάζει να είναι βγαλμένη από τις σελίδες κάποιου sci-fi περιοδικού λαϊκής κατανάλωσης. Άλλωστε τα εκφραστικά τους εργαλεία εκεί ακριβώς παραπέμπουν δίνοντας έτσι έμφαση στο εντελώς τότε νέο φαινόμενο της μαζικής (pop) κουλτούρας. Σε αυτό το πλαίσιο, ότι παρουσιάζεται στις ιδέες τους μοιάζει περισσότερο με εικονογραφημένο μανιφέστο και λιγότερο με σχεδιαστικό μοντέλο. Σε αυτό το μανιφέστο, η πόλη εμφανίζεται ως μία εκσυγχρονισμένη εκδοχή των οραμάτων του Sant' Elia, όπου *«τα σπίτια μας θα διαρκούν λιγότερο από εμάς και κάθε γενιά θα πρέπει να κάνει τα δικά της»*³⁰. Η νέα πόλη μοιάζει με ένα εργοστάσιο που επιδεικνύει τις υποδομές του και εναέριοι γερανοί μεταφέρουν συνεχώς αγαθά και πάνω απ' όλα βιομηχανοποιημένα κελύφη κατοίκησης, τα οποία εφαρμόζουν (plug-in) στον αστικό ιστό – υποδοχέα. Καμία από όλες αυτές τις ιδέες δεν είναι εντελώς καινούργια, στο σύνολο της όμως, όπως παρουσιάζεται η «plug-in city» ανανεώνει την πίστη στην δύναμη της τεχνολογίας, μία πίστη η οποία είχε εγκλωβιστεί στον φορμαλισμό που είχε καταλήξει να είναι η αρχιτεκτονική του «διεθνούς στυλ».

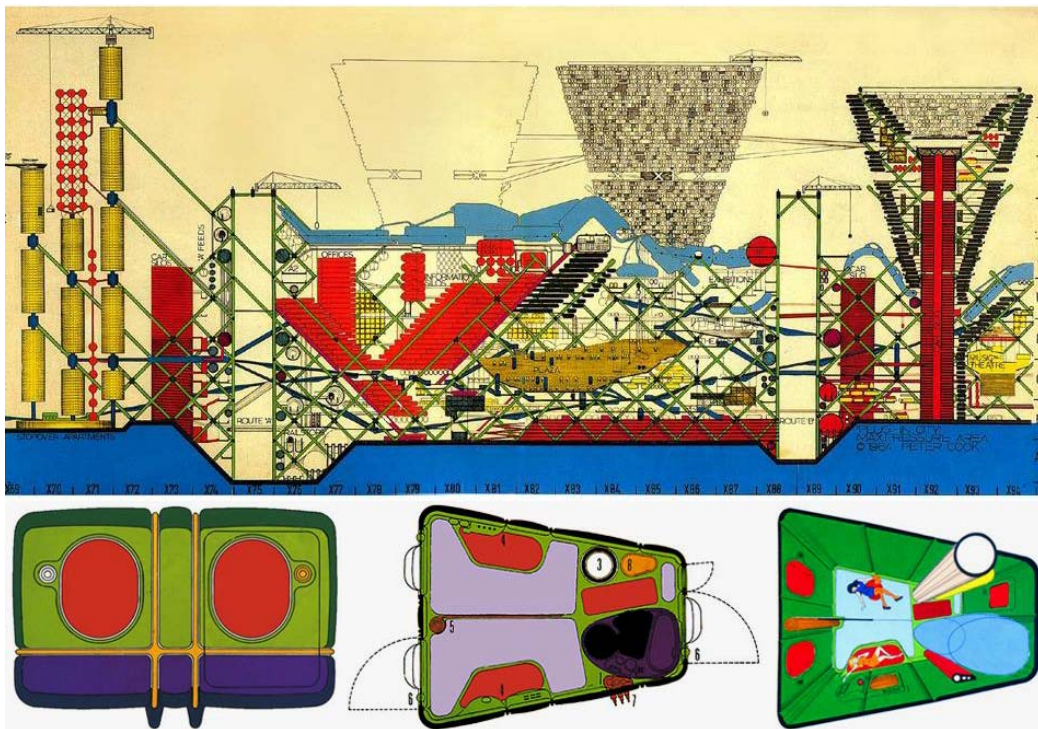
Πιο πέρα δίνεται έμφαση στην ιδέα της κινητικότητας και των δικτύων με τρόπο που μόνο τώρα μπορούσε να συλληφθεί σε όλο του το εύρος. Η γη σε αυτή την πόλη δεν είναι πια το αποκλειστικό πεδίο ανάπτυξής της και

³⁰ Μανιφέστο της φουτουριστικής αρχιτεκτονικής. Στο: Banham Reyner, ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, εκδόσεις ΕΜΠ, 2008, σελ. 175

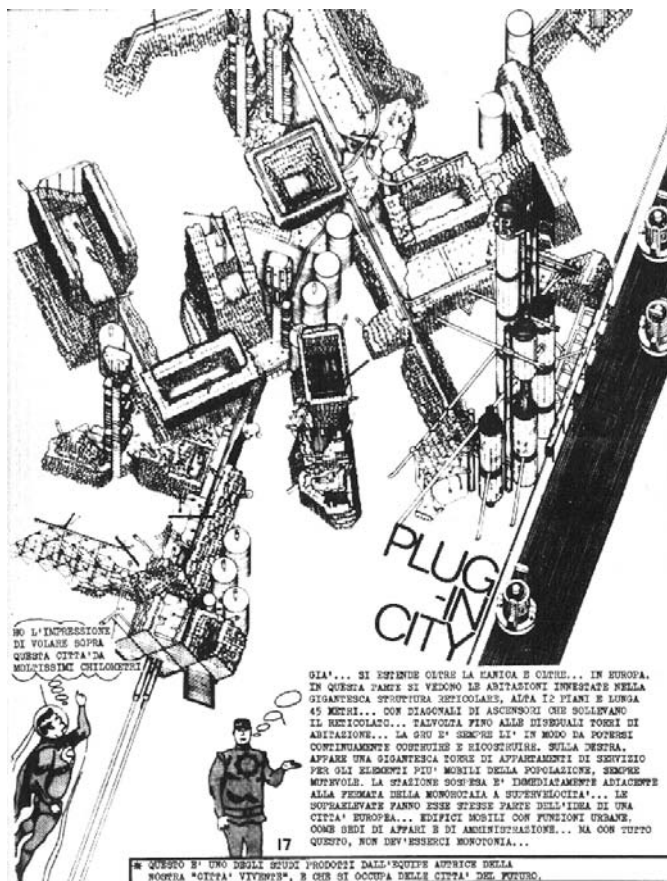
έτσι η κερδοσκοπία πάνω της ως κινητήρια δύναμη εξαλείφεται. Το νέο ιδεώδες είναι η κινητικότητα και η απρόσκοπτες ροές: ανθρώπων, αγαθών, κεφαλαίου. Αυτές θα είναι οι ικανές και αναγκαίες συνθήκες για την εξάλειψη των ανισοτήτων στην ευκαιρία μεταξύ τάξεων, περιοχών, φυλών³¹. Η αισιοδοξία δεν αφορά τελικά μόνο την τεχνολογία αλλά και το ίδιο το πολιτικό - οικονομικό σύστημα που (ας μην ξεχνάμε), αυτή την εποχή μοιάζει να λειτουργεί προς όφελος μεγάλου μέρους του πληθυσμού: η δραστική μείωση της ανεργίας, η δυνατότητα απόκτησης ολοένα και φτηνότερων υλικών αγαθών, η ευρεία πρόσβαση στην παιδεία και η εδραίωση του πολιτεύματος της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας στις δυτικές κοινωνίες είναι γεγονότα που, ιδιαίτερα μετά τις καταστροφές που προκάλεσαν οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, σίγουρα δικαιολογούσαν μία τέτοια αισιοδοξία.

Αν όμως για τους μοντέρνους δασκάλους η παράμετρος «φύση» επισέρχεται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στο σχεδιασμό, στην οπτική αναπαράσταση αλλά και στα συμφραζόμενα της *plug-in city*, το φυσικό απουσιάζει εντελώς. Το υπόβαθρο πάνω στο οποίο τοποθετείται η μεγακατασκευή δεν είναι καν κάποιο αόριστα επίπεδο τοπίο, αλλά μία αόριστα επίπεδη λευκή επιφάνεια, ένας πάγκος εργαστηρίου. Το φυσικό στοιχείο επιπλέον δεν τοποθετείται εμβόλιμα και πουθενά μέσα στην κατασκευή (ενώ η τεχνολογική δυνατότητα υπάρχει). Εδώ πλέον δεν υπάρχουν διχασμοί ανάμεσα σε ότι συμβολίζει η ζωή στη φύση σε σχέση με τη ζωή στην πόλη καθώς η υπερίσχυση του αστικού θεωρείται πια δεδομένη ζώντας σε ένα περιβάλλον όπου η φύση σαν ουσία απομακρύνεται και ότι μένει είναι μια εικόνα. Η *plug-in city* δεν είναι τελικά παρά η πραγματικότητα της μητρόπολης ντυμένη με το ένδυμα του τεχνολογικού μεγαλείου.

³¹ Sadler Simon, ARCHIGRAM – ARCHITECTURE WITHOUT ARCHITECTURE, MIT Press, 2005

Archigram – plug-in city. Η πόλη επιδεικνύει τις υποδομές της και η κατοικία είναι ένα ακόμα καταναλωτικό αγαθό που μπορεί να μεταφέρεται και να «εφαρμόζει» στον αστικό υποδοχέα κατά βούληση

Αξονομετρική απεικόνιση της Plug-in city, με κυρίαρχη τη χρήση στοιχείων από την αισθητική των κόμικς

2. Σε δύο παράλληλες πραγματικότητες

«Μετά από πεζοπορία επτά ημερών μέσα από ρουμάνια, ο ταξιδιώτης φτάνει στην Βαυκίδα αλλά παρόλα αυτά δε τη βλέπει. Τα ψηλόλιγνα ξυλοπόδαρα, που ορθώνονται από το έδαφος σε μεγάλη απόσταση το ένα από το άλλο και χάνονται ανάμεσα στα σύννεφα, στηρίζουν την πόλη. Ανεβαίνεις στην πόλη με σκάλες. Οι κάτοικοι εμφανίζονται σπανίως στη γη: έχουν ήδη ότι χρειάζονται εκεί πάνω και προτιμούν να μην κατεβαίνουν. Τίποτα από την πόλη δεν αγγίζει το έδαφος εκτός από εκείνα τα μακριά, σαν φοινικόπτερου, πόδια στα οποία στηρίζεται και, στις φωτεινές μέρες, εκείνη τη διάτρητη και γεμάτη γωνίες σκιά που σχεδιάζεται πάνω στα φύλλα των δένδρων. Τρεις εκδοχές υπάρχουν για τους κατοίκους της Βαυκίδας: ότι μισούν τη γη' ότι τη σέβονται τόσο πολύ ώστε αποφεύγουν κάθε επαφή μαζί της' ότι την αγαπούν όπως ήταν πριν εμφανιστούν αυτοί, και με κιάλια και τηλεσκόπια στραμμένα προς τα κάτω δεν κουράζονται να την επιθεωρούν, φύλλο το φύλλο, πέτρα την πέτρα, μυρμήγκι το μυρμήγκι, θαυμάζοντας γοητευμένοι την απουσία τους»³²

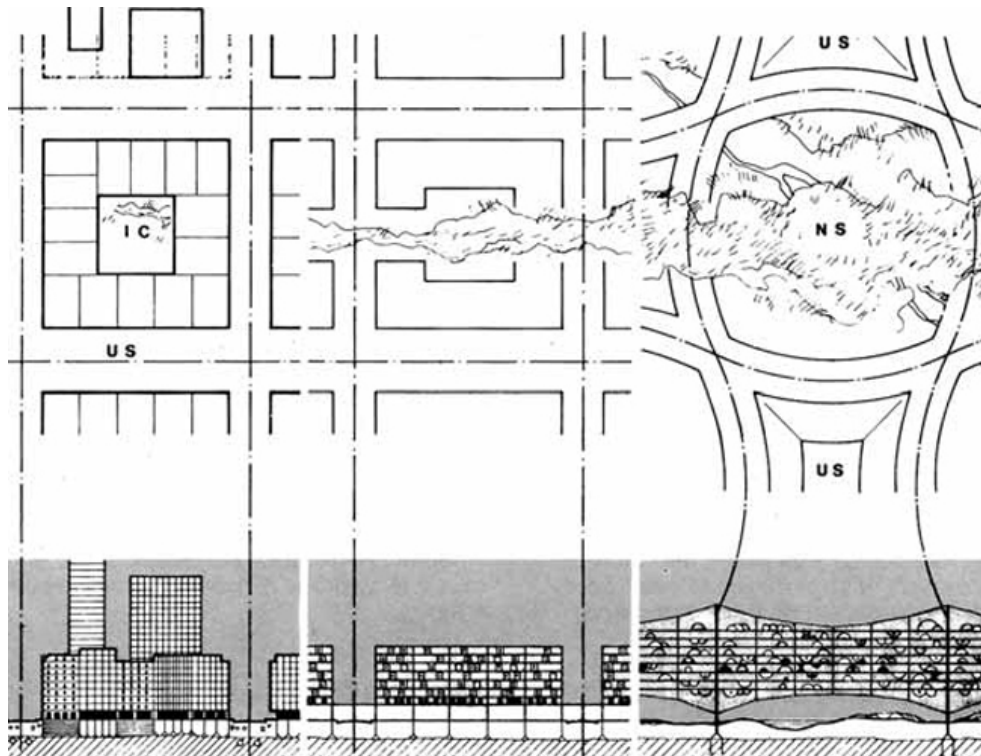
Αν λοιπόν η φύση απομακρύνεται από το καθημερινό βίωμα του ανθρώπου της πόλης, ισχύει και ότι η επέκτασή της πόλης, καθώς η αστικοποίηση λαμβάνει τεράστιες τώρα διαστάσεις, «κατατρώει» το φυσικό. Για πρώτη φορά γίνεται συνείδηση το γεγονός ότι με αυτούς τους ρυθμούς ανάπτυξης των πόλεων, διακυβεύεται το μέλλον του φυσικού περιβάλλοντος όπως όμως αυτό μάλλον διαβάζεται ως εικόνα, ως το αρνητικό του δομημένου. Η τεχνολογική αισιοδοξία όμως είναι ακόμα εδώ και ότι τώρα μπορεί να παρουσιαστεί ως λύση είναι η «απογείωση» της πόλης.

Στην ηλεκτρονική πολεοδομία του Ζενέτου³³, παρουσιάζεται ένα μοντέλο – απάντηση στο πρόβλημα της πόλης (συγκεκριμένα της Αθήνας), με διαδοχικά βήματα αυτής της απογείωσης μέχρι την τελική κατάληξη μίας μεγακατασκευής – υποδοχέα, που παίρνει τη μορφή ενός εναέριου δικτύωματος αποτελούμενου από συρματοσχοίνα, το οποίο στηρίζεται σημειακά στα απολύτως απαραίτητα σημεία στο έδαφος. Στοιχείο κλειδί βέβαια της προσέγγισης του Ζενέτου είναι η σημασία της ροής της πληροφορίας σε αυτή τη νέα πόλη καθώς έτσι καθίσταται δυνατή η

³² *Οι πόλεις και τα μάτια*, στο: Καλβίνο Ίταλο, ΟΙ ΑΟΡΑΤΕΣ ΠΟΛΕΙΣ, εκδόσεις Καστανιώτη, 2003, σελ. 101

³³ Η «ηλεκτρονική πολεοδομία» του Ζενέτου πρωτοπαρουσιάστηκε το 1962 και στην πραγματικότητα μέχρι το 1974 ήταν μία «εργασία σε εξέλιξη».

υλοποίηση του κέντρου «τη στιγμή και στον τόπο της ενέργειας»³⁴, με άλλα λόγια η μετεξέλιξη της πόλης σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο πεδίο ανθρώπινων δράσεων. Υπό αυτό το πρίσμα η ηλεκτρονική πολεοδομία μοιάζει να αποτελεί τη φυσική εξέλιξη των οραμάτων της νεωτερικότητας του μοντέρνου στη βάση της σημασίας που έχει τώρα η τεχνολογία της πληροφορίας. Το όραμα της απελευθερωμένης κοινωνίας εξακολουθεί να ισχύει και το μόνο που εμφανίζεται ως πρόβλημα είναι η σχέση με το φυσικό. Και το πρόβλημα αυτό χρήζει τεχνικής λύσης: η πόλη να απογειωθεί.

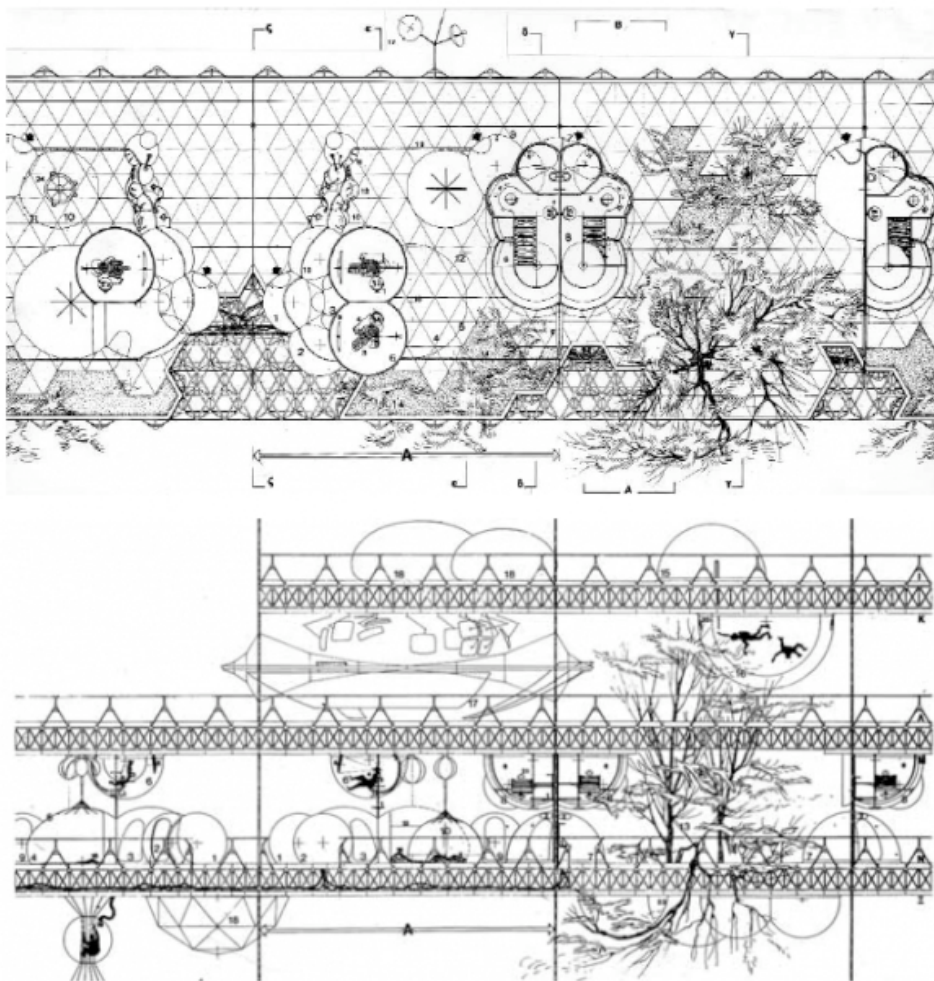

Η σταδιακή «απογείωση» της πόλης

Με απαλλαγμένη έτσι την πόλη από τους εδαφικούς περιορισμούς, ένας δεύτερος τεχνητός φλοιός μεγαλώνει συνεχώς πάνω από τον φυσικό φλοιό της γης (πιθανόν καλύπτοντας σταδιακά και όλο τον πλανήτη). Το φυσικό περιβάλλον παραμένει ανέπαφο και παρθένο, επισκέψιμο σε αυτούς που το επιθυμούν. Δεν χρειάζεται μάλλον να επιχειρηματολογήσουμε γιατί

³⁴ Ζενέτος Τάκης, «Ηλεκτρονική Πολεοδομία». Στο: Καλαφάτη Ελένη & Παπαλεξόπουλος Δημήτρης, ΤΑΚΗΣ Χ. ΖΕΝΕΤΟΣ - ΨΗΦΙΑΚΑ ΟΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, εκδόσεις Libro, 2006, σελ.15

κάτι τέτοιο ως συνθήκη δεν αφήνει στην πραγματικότητα καθόλου ανέπαφη τη φύση, έχει όμως ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι το δίπολο πόλης – υπαίθρου αναδιατυπώνεται αυτή τη φορά σαν δύο παράλληλοι κόσμοι που ο ένας δεν ακουμπάει τον άλλο. Έτσι η φύση μπορεί να είναι από κάτω μας ανά πάσα στιγμή προσβάσιμη. Η ίδια η πόλη όμως δεν την εμπεριέχει πια, έστω και στην εξευγενισμένη της μορφή, παρά μόνο με παράδοξους τρόπους, απολύτως τεχνητά διαμορφωμένους (όπως το ανάποδο δέντρο και ο βατραχάνθρωπος).

Η παράδοξη ένταξη του φυσικού στοιχείου στην αναρτημένη πόλη του Ζενέτου.

Κάτω από αυτή την οπτική, το φυσικό επανεμφανίζεται κατά κάποιο τρόπο ως κάτι «ιερό» που η ανθρώπινη επέμβαση δεν πρέπει να «μολύνει». Αναγνωρίζεται ως το «άλλο» το οποίο, περνώντας πια ως πολιτισμός στην κατάσταση του «γενικευμένου αστικού», δεν μένει παρά να το προφυλάξουμε ως ενθύμιο, ως μουσείο του εαυτού του. Για το Ζενέτο η

σημασία της επίσκεψης στο έδαφος έχει εκπαιδευτικό χαρακτήρα, καθώς το φυσικό στοιχείο, η «μητέρα γη» μπορεί τώρα να ιδωθεί απαλλαγμένη από την καταστροφική μέχρι πρότινος ανθρώπινη παρουσία. Η επικράτηση του αστικού είναι πια δεδομένη, την ίδια όμως στιγμή έχει αρχίσει να συνειδητοποιείται η μεγάλη απώλεια: *«Ο καθένας θέλει να προστατεύσει και να σώσει τη φύση. [...] Την ίδια στιγμή όλα συνωμοτούν στην καταστροφή της. [...] Μπορούμε να δούμε τη φύση καθώς δύνει στον ορίζοντα. Αντίστοιχα, η φύση χάνεται και από τη σκέψη μας. Γιατί, τι είναι φύση; Πώς μπορούμε να διαμορφώσουμε την εικόνα της πριν από την ανθρώπινη παρέμβαση με τα καταστροφικά της όπλα; Ακόμα και ο ισχυρός μύθος της φύσης απομένει μονάχα μυθοπλασία, μια αρνητική ουτοπία. Η φύση αντιμετωπίζεται πλέον [...] ως μια πρώτη ύλη προς διαμόρφωση χώρου. Είναι γεγονός, η φύση αντιστέκεται και άπειρη η δύναμη της, Αλλά έχει νικηθεί και τώρα περιμένει την τελική της κένωση και καταστροφή»³⁵.*

The Museum of Nature - Ilkka Halso

³⁵ Lefebvre Henri, «la revolution urbaine», στο: Γαβριλάκη Δήμητρα, Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΠΡΑΣΙΝΟΥ (Διάλεξη), Μάρτιος 2008, σελ.20

3. Ζωή χωρίς αντικείμενα

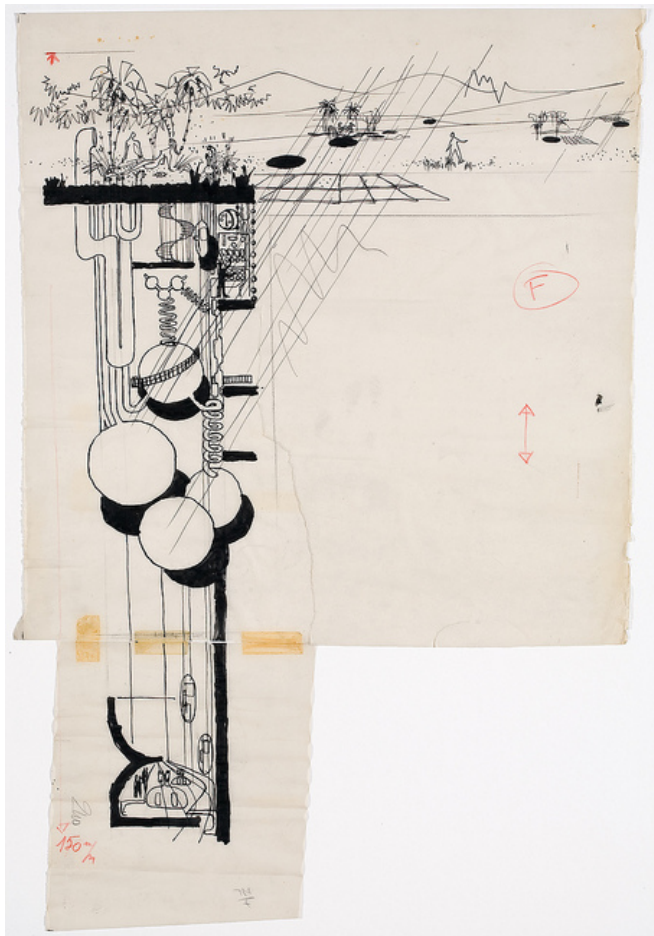
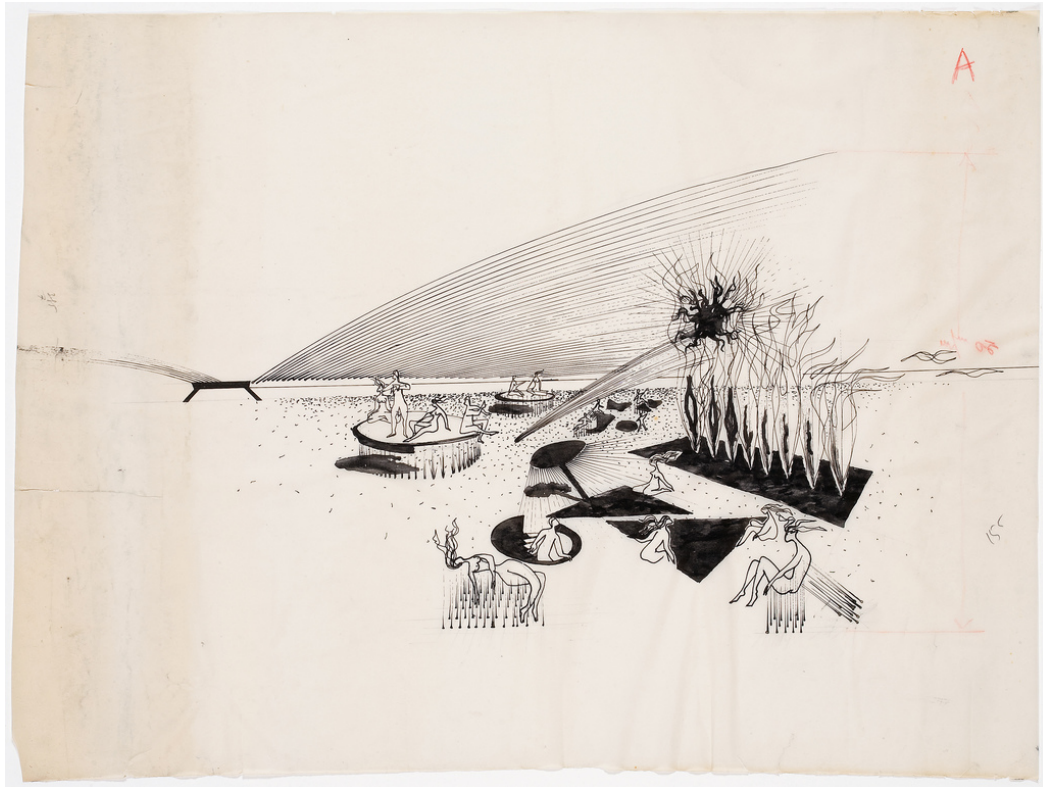
Η συνειδητοποίηση των επιπτώσεων του τεχνολογικού πολιτισμού στο φυσικό περιβάλλον όμως δίνει βήμα σε μία συνολικότερη κριτική του συστήματος. Η νέα αριστερά ασκεί κριτική στον πολιτισμό της κατανάλωσης, βρίσκοντας έτσι τον τρόπο να σταθεί σε ένα περιβάλλον οικονομικής αισιοδοξίας και ανόδου του βιοτικού επιπέδου στις δυτικές κοινωνίες³⁶. Αρθρώνεται έτσι ένας κριτικός λόγος περί της αρχιτεκτονικής και της πόλης εν γένει, αμφισβητώντας τις από τις ρίζες τους. Η φύση σε αυτό το λόγο θα εμφανιστεί ως συστατικό στοιχείο της ζωής, μίας ζωής που δεν ορίζεται πια από αντικείμενα αλλά από τις θεμελιώδεις λειτουργίες της: γέννηση, εκπαίδευση, γιορτή, έρωτας, θάνατος.

Ήδη στα τέλη της δεκαετίας του '50 ο εικαστικός Yves Klein³⁷, θα προτείνει μία αρχιτεκτονική του «αέρα» όπου οι άνθρωποι ζουν στην επιφάνεια ενός πλανήτη απαλλαγμένου από το κτισμένο, τουλάχιστον με τη συμβατική έννοια, καθώς είναι τώρα τα ίδια τα φυσικά στοιχεία αυτά που οριοθετούν το «δομημένο». Είναι μόνο οι υποδομές του πολιτισμού αυτού οι οποίες κατασκευάζονται, θαμμένες όμως στη γη, αφήνοντας την επιφάνεια της, άθικτη. Ο άνθρωπος ξαναγυρίζει στη μητέρα φύση, θάβοντας τον τεχνολογικό εξοπλισμό του (εξακολουθεί όμως πάντα να τον έχει ανάγκη). Πρόκειται φυσικά για μία εικαστική – συμβολική δήλωση, ωστόσο η ιδέα του «δαμάσματος» της φύσης έχει φτάσει εδώ στα απόλυτα όριά της. Κάποια χρόνια μετά το μοντέλο αυτό θα αποτελέσει τη βάση για την αναπαράσταση ενός «κόσμου χωρίς αντικείμενα» από τους Superstudio.

³⁶ «Το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού [...] δέχεται αυτή την κοινωνία δεν την κάνει περισσότερο λογική ή λιγότερο αξιολογική. Η διάκριση ανάμεσα στην αληθινή και στην κίβδηλη συνείδηση, ανάμεσα στο πραγματικό και στο άμεσο συμφέρον, δεν έχασε τίποτα από τη σημασία της. [...] Κάθε άνθρωπος πρέπει να την αναζητήσει και να βρει το μονοπάτι που θα τον φέρει από την κίβδηλη στην αληθινή συνείδηση, από το άμεσο στο πραγματικό του συμφέρον. Και μπορεί να το κάνει μόνο όταν αισθανθεί την ανάγκη να αλλάξει τον τρόπο ζωής του, να απορρίψει το θετικό, να αρνηθεί. Ακριβώς αυτή την ανάγκη η κατεστημένη κοινωνία προσπαθεί να καταπνίξει, στο βαθμό που μπορεί να "παράγει και να διανέμει αγαθά" σε όλο και πλατύτερη κλίμακα και στο βαθμό που μπορεί να χρησιμοποιεί την επιστημονική κατάκτηση της φύσης για να κατακτήσει επιστημονικά τον άνθρωπο». Marcouse Herbert, Ο ΜΟΝΟΔΙΑΣΤΑΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ, εκδόσεις Παπαζήση, 1971, σελ. 27

³⁷ http://www.yveskleinarchives.org/works/works16_us.html,

<http://myriammahiques.blogspot.com/2009/10/air-architecture-and-social-reform.html>

Σκίτσα του Ives Klein για μια «αρχιτεκτονική του αέρα»

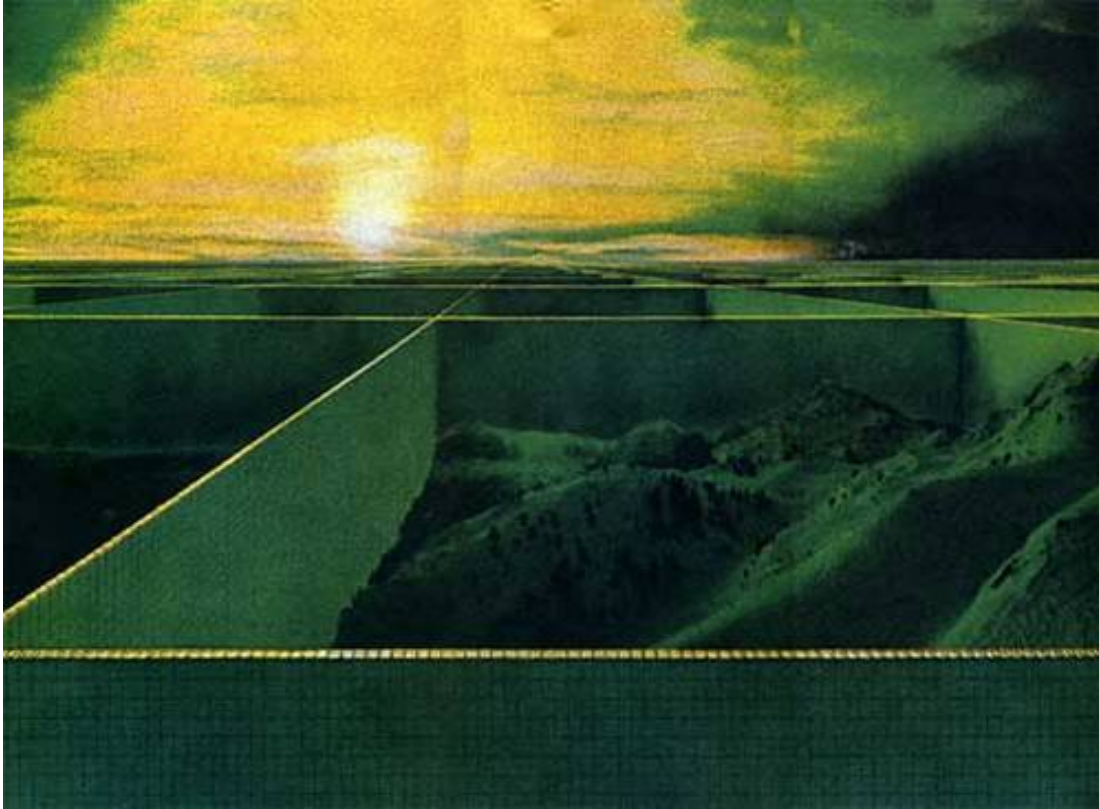
Αφετηρία των Superstudio είναι η κριτική του πολιτισμικού μοντέλου έτσι όπως αυτό έχει διαμορφωθεί μέσω της τεχνολογίας – εργαλείου του καπιταλισμού. Παρουσιάζουν έτσι, με όχημα την επικοινωνιακή δύναμη των εικόνων, δυστοπικά οράματα ενός κόσμου όπου η τεχνολογία φτάνει στα όρια της κυριαρχίας της πάνω στον άνθρωπο. Στις «δώδεκα ηθικές ιστορίες για τα Χριστούγεννα»³⁸, περιγράφουν δώδεκα πόλεις όπου προεκτείνοντας μέχρι τον τότε ορατό ορίζοντα την τεχνολογία, η ανθρώπινη παράμετρος λαμβάνει χαρακτήρα ενός ακόμη στοιχείου ενός ευρύτερου συστήματος απόλυτα βασισμένου στην ορθολογικοποίηση και έτσι τελικά καταδεικνύουν τον θεμελιώδη ανορθολογισμό που έρχεται ως συνέπεια.

Οι Superstudio όμως προχωράνε παραπέρα. Αν η ζωή μπορεί πράγματι να οριστεί με βάση τις θεμελιώδεις λειτουργίες της, ποια θα είναι η μορφή που θα πάρει ο πολιτισμός; Η πρώτη συνέπεια θα ήταν η εξάλειψη της εργασίας³⁹ καθώς και η απεξάρτηση από την ετεροκαθορισμένη ανάγκη για τη συσσώρευση υλικών αγαθών. Εκφράζεται η πίστη για *«μία καινούρια κατάσταση γαλήνης μακριά από τους σπασμούς της υπερπαραγωγής, μια κατάσταση όπου ο κόσμος θα ζει χωρίς προϊόντα ή απορρίμματα, μια ζώνη όπου το πνεύμα θα αποτελεί ταυτόχρονα την ενέργεια και την πρώτη ύλη και το τελικό προϊόν, το μόνο άυλο καταναλωτικό αντικείμενο»*.⁴⁰ Πρόκειται για ένα κόσμο στην πραγματικότητα χωρίς αρχιτεκτονική, για μία αντιαρχιτεκτονική ουτοπία. Σε αυτό το νέο κόσμο, το μόνο που θα χρειάζονται οι άνθρωποι είναι ένα υπόβαθρο (τεχνολογικό), έναν «καμβά» πάνω στον οποίο θα έχουν τη δυνατότητα να κινούνται ελεύθερα.

³⁸ Denès Michel, FORM FOLLOWS FICTION. Ecrits d'architecture fin de siècle, Les éditions de la Villette, Paris, 1996, σελ. 145-162

³⁹ «Το επίπεδο ζωής θα εκτιμάται με άλλα κριτήρια: με την καθολική ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών και με την απελευθέρωση από την ενοχή και το φόβο – εσωτερικευμένων ή εξωτερικευμένων, ενστικτωδών ή «λογικών» [...] Στην περίπτωση αυτή, το ποσοστό της ενέργειας των ενστικτων που απομένει για να μετατραπεί στην απαραίτητη ενέργεια εργασίας [...] θα ήταν τόσο μικρό ώστε μια ολόκληρη σειρά καταπιεστικών και μετατροπών – που δε θα στηρίζονταν πια από εξωτερικές δυνάμεις – θα κατέρρεε». Marcouse Herbert, «Ερωσ και πολιτισμός», 1962. Στο: Frampton Kenneth, ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ – Ιστορία και κριτική, εκδόσεις Θεμέλιο, 1999, σελ.256

⁴⁰ Απόσπασμα κειμένου των Superstudio όπως αναφέρεται στο: Frampton Kenneth, ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ – Ιστορία και κριτική, εκδόσεις Θεμέλιο, 1999, σελ. 256

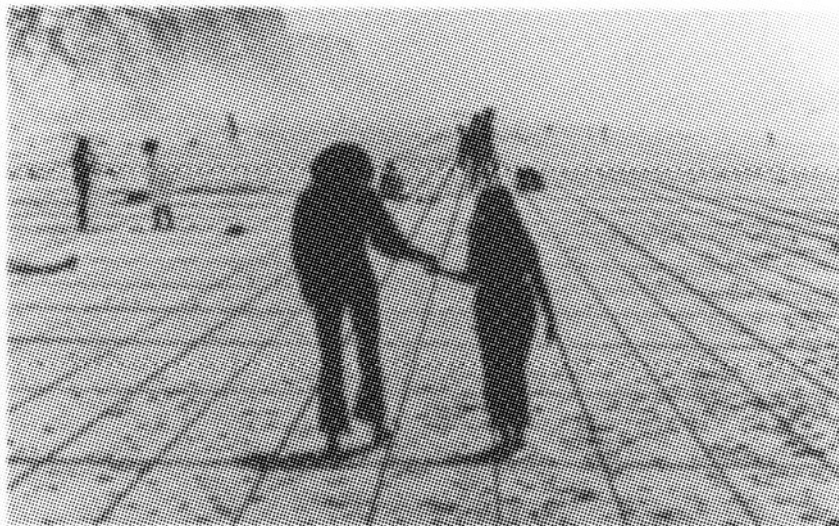

“Στο κάθε κελί κατοικεί ένα άτομο. Τα ερεθίσματα του εγκεφάλου του προσλαμβάνονται αδιάκοπα από την οθόνη και αναμεταδίδονται σ' έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή που οι περίπλοκοι μηχανισμοί του είναι συγκεντρωμένοι στην κορυφή του κτιρίου, κάτω από ένα συνεχή ημικυλινδρικό θόλο. Ο υπολογιστής επιλέγει, συγκρίνει και ερμηνεύει τις επιθυμίες των ατόμων, προγραμματίζοντας από στιγμή σε στιγμή τη ζωή ολόκληρης της πόλης διαμέσου των εκπομπών του τοίχου, των εξομοιώσεων του δαπέδου και των δράσεων του τοίχου με τους μηχανισμούς. Μ' αυτόν τον τρόπο όλοι οι πολίτες ζουν πάντα με τις ίδιες συνθήκες ισότητας.”

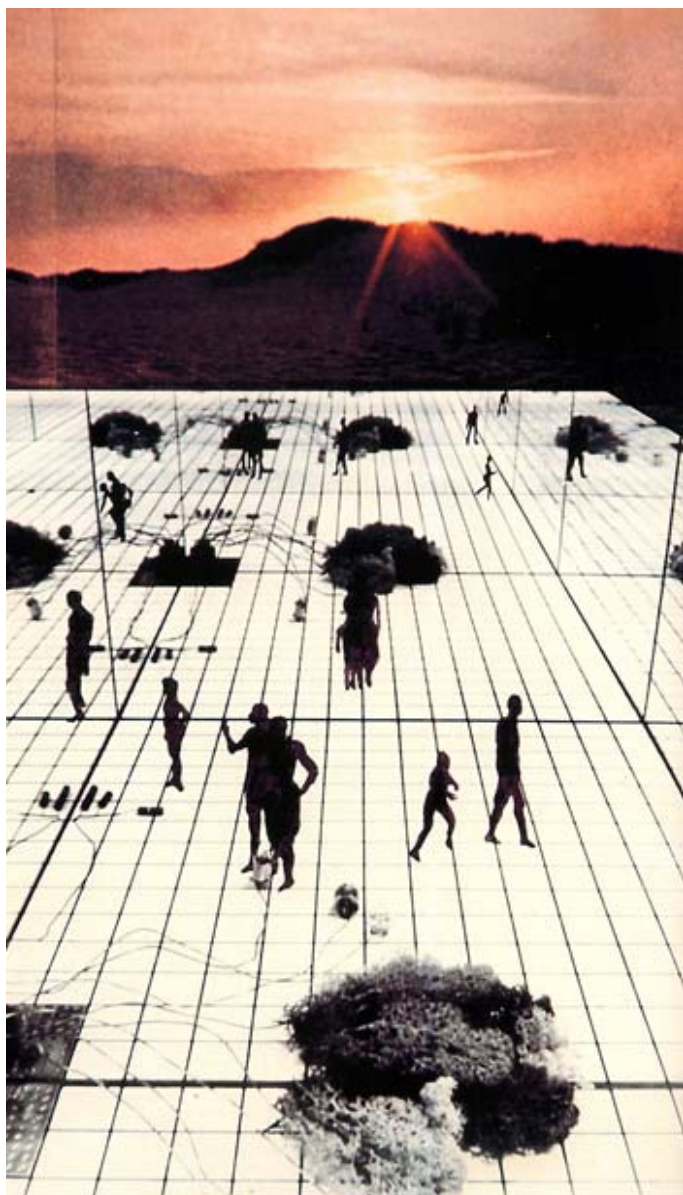
SUPERSTUDIO
«δώδεκα ηθικές ιστορίες για τα Χριστούγεννα»

Η τεχνολογική αυτή υποδομή εμφανίζεται, συμβολικά και πάλι, με τη μορφή ενός ορθοκανονικού κανάβου πάνω στον οποίο οι ελεύθεροι νομάδες, θα συνδέονται μέσω κατάλληλων υποδοχέων με μηχανισμούς δημιουργίας προσωρινών προστατευτικών συνθηκών εγκατάστασης (βασισμένων στον έλεγχο περιβάλλοντος μέσω ενέργειας), ενώ ταυτόχρονα το δίκτυο αυτό θα αποτελεί και δίκτυο δημιουργίας, μετάδοσης και ανταλλαγής πληροφορίας: *«Μπορούμε να φανταστούμε ένα δίκτυο ενέργειας και πληροφορίας εκτεινόμενο σε κάθε κατάλληλη για*

κατοίκηση περιοχή. Η ζωή χωρίς εργασία και μια νέα ανθρωπότητα με προοπτικές, γίνονται δυνατές από ένα τέτοιο δίκτυο. (Στο μοντέλο, αυτό το δίκτυο αναπαρίσταται από μία καρτεσιανή τετραγωνισμένη επιφάνεια, η οποία ασφαλώς πρέπει να κατανοηθεί όχι μόνο βάσει της φυσικής της υπόστασης, αλλά και σαν μία οπτικο-φραστική μεταφορά για μία σχεδιασμένη και ρασιοναλιστική κατανομή των πόρων)».⁴¹ Πρόκειται εν τέλει για μία τεχνολογική υπέρβαση του υλικού κόσμου όπως τον ξέρουμε, μία υπέρβαση προς έναν «ανώτερο» τρόπο ζωής. Έτσι αν οι κρεμαστές πολιτείες συνιστούν μία παραδοχή της δεύτερης φύσης που αποτελεί το αστικό περιβάλλον, ο κόσμος των Superstudio, εμφανίζεται ως η ένωση των δύο φύσεων σε μία νέα σύνθεση όπου τα αντικείμενα και εν τέλει η αρχιτεκτονική παύουν να έχουν λόγο ύπαρξης καθώς το άυλο «χτίζει» το νέο περιβάλλον βασισμένο σε μία τεχνολογία που δεν λειτουργεί ως κατευθυντήρια δύναμη αλλά ως «υπηρέτης» του ανώτερου τρόπου ζωής. Το άυλο βέβαια, έμελε να αποτελέσει συστατικό στοιχείο της μετέπειτα ανάπτυξης του αστικού φαινομένου, με ολότελα όμως διαφορετικούς τρόπους από αυτούς που φαντάζονταν (και εύχονταν) οι Superstudio.

⁴¹ Superstudio, «Microevent/Microenvironment», 1972, στο: Braham W.W. & Hale J.A. (ed.), RETHINKING TECHNOLOGY – a reader in architectural theory, Routledge, 2007, σελ.195

Κολάζ των Superstudio.
«Ζωή χωρίς αντικείμενα»

Γ. ΜΗΧΑΝΕΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ

Στην προηγούμενη σελίδα:
Michael Schwab, Recycle or Die, 1991
προωθητικό πόστερ

Η πραγματικότητα σήμερα παρουσιάζεται σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο ως η οριστική επικράτηση του ατομικού στη βάση του παγκοσμιοποιημένου καπιταλιστικού συστήματος. Η αστική συγκέντρωση μεγεθύνεται ακόμα και στις χώρες του τρίτου κόσμου, γρήγορη, βίαιη, αναπότρεπτη. Η ταχύτητα στη μετάδοση και ανταλλαγή της πληροφορίας, εγκαθιστά νέα πλέγματα οικονομικών σχέσεων βασισμένα στον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών και οι μεταβιομηχανικές πόλεις της δύσης μετατρέπονται περισσότερο από ποτέ σε σύμβολα (brands) που υποχρέωση έχουν να «πουλήσουν» τον εαυτό τους ανταγωνιζόμενες η μία την άλλη (με αφετηρία το κέρδος πάνω στη γη), σε μία προσπάθεια να επιβιώσουν στο νέο παγκόσμιο παιχνίδι. Το παιχνίδι αυτό όμως παίζεται τόσο γρήγορα που διαφαίνεται καθαρά ότι η διαχείριση και οργάνωση της πληροφορίας αποτελεί το μόνο κατάλληλο εργαλείο για την «διατήρησή» του.

Σε αυτή την εποχή της πληροφορίας, η επιθυμία έχει λάβει νέο χαρακτήρα πέρα από το υλικό. Στο θαυμαστό καινούριο κόσμο του διαδικτύου άλλωστε χωράνε τα πάντα. Το άυλο με τη μορφή ηλεκτρικών σημάτων καταλαμβάνει κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Οικονομία, τέχνη, κοινωνική συναναστροφή, πολιτική δράση, σεξουαλική επιθυμία και φυσικά θέαμα, όλα βρίσκουν τον τρόπο να ενσωματωθούν στο θαυμαστό νέο κόσμο του διαδικτυακού μη τόπου, της κυριολεκτικής ου-τοπίας. Για τον «διαδραστικό» άνθρωπο, δεν αρκεί η περιπλάνηση στον φυσικό χώρο. Η απαίτηση τώρα είναι να οργανωθεί το επιθυμητό όπως αυτό παρουσιάζεται ποσοτικά ως πληροφορία (data). Ο άυλος αυτός κόσμος αποτελεί έτσι μία προέκταση της πόλης ή πιο πέρα μία παράλληλη πόλη η οποία τροφοδοτεί το πραγματικό και το αναπτύσσει με νέους τρόπους. Οι χωρικές συνέπειες βέβαια είναι δραστικές και έχουν ήδη αρχίσει να διερευνώνται, οδηγώντας την πολεοδομική σκέψη να μιλήσει για τη «μετά-πόλη»⁴² ή την «μη-πόλη»⁴³ η οποία βρίσκεται παντού και πουθενά. Με ένα τρόπο, οι ιδέες περί διάχυτης πόλης, οι οποίες χαρακτήριζαν τις ριζοσπαστικές προτάσεις της δεκαετίας του '60, αρχίζουν να

⁴² Αίσιωπος Ι. & Σημαιοφορίδης Γ., «Από τη μητρόπολη στη μετάπολη», Κυριακή 7 Δεκεμβρίου 1997

www.tovima.gr/default.asp?pid=2&artid=93828&ct=114&dt=07/12/1997#ixzz1BHnLcu3t

⁴³ www.atributosurbanos.es/en/terms/non-city

πραγματώνονται, ο υποδοχέας όμως δεν είναι συρματόσχοινα ή εναέριες σκαλωσιές αλλά το άυλο πλέγμα των τηλεπικοινωνιών.

Ένα βήμα παραπέρα από την μεταβαλλόμενη πόλη, τώρα εμφανίζεται το εργαλείο με το οποίο η πολυπλοκότητα, η αλληλοεπικάλυψη ή η αντιπαραβολή και σύγκρουση των ατομικών επιθυμιών μπορεί να οργανωθεί και να μπει σε μία νέα μορφή τάξης η οποία δεν δικαιώνεται αποκλειστικά από χειρονομίες στο χώρο. Επιπλέον, το εργαλείο αυτό, μέσα από την ποσοτικοποίηση και οργάνωση της πληροφορίας, δίνει τη δυνατότητα της εξασφάλισης μίας «ασφαλούς» διαχείρισης του πλέγματος των σχέσεων, αφού πλέον η βούληση καταγράφεται, μετριέται και έτσι κατευθύνει (και κατευθύνεται;). Η χωρικές μεταβολές έτσι είναι συνέπεια και όχι απαρχή της νέας μετά - πόλης. Είναι η πραγματικότητα μετασχηματιζόμενη συνεχώς από την οργάνωση της πληροφορίας.

Η μεγαλύτερη ωστόσο πρόκληση σήμερα, δεν είναι απλά η οργάνωση του επιθυμητού, καθώς πλέον αυτό φανερά συγκρούεται με το ζήτημα της διαχείρισης των πόρων. Η «βιωσιμότητα» του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού εξαρτάται απόλυτα από αυτό. Αν λοιπόν μπορούμε να διαχειριστούμε την πληροφορία που παράγει ο άνθρωπος, γιατί δεν μπορούμε να κάνουμε το ίδιο και με την πληροφορία που παράγει η φύση, ο αποκλειστικός δότης των πόρων; Ζητείται δηλαδή μία «τελική λύση», ένα σύστημα διαχείρισης του συνόλου της πληροφορίας που διατρέχει τον πλανήτη, καταστώντας τον πραγματικά ένα «διαστημόπλοιο», μία ολοκληρωμένη φυσικοτεχνητή οντότητα⁴⁴. Η εξάλειψη του δίπολου πόλη - φύση μοιάζει κάτω υπό αυτή τη συνθήκη, μία διαδικασία που θα έχει ολοκληρωθεί. Η πόλη αφού πια μπορεί να βρίσκεται παντού και πουθενά, (κάνοντας μία αφαιρετική προβολή) θα παρουσιάζεται εφεξής καμουφλαρισμένη και ως τοπίο.

⁴⁴ Η σύγχρονη επιστημονική οικολογική προσέγγιση υιοθετεί τη συστημική θεωρία, σύμφωνα με την οποία ο πλανήτης ορίζεται ως σύστημα (οικοσύστημα), οι ιδιότητες του οποίου είναι αποτέλεσμα πολύπλοκων σχέσεων μεταξύ των μερών του, όπου όμως, σε αντίθεση με τη μηχανιστική θεώρηση, το όλον μπορεί να έχει ιδιότητες που δεν έχουν τα μέρη του. Το σύστημα αποτελείται από υποσυστήματα λιγότερο ή περισσότερο πολύπλοκα (όπως οι πόλεις).

1. Η (σχεδόν) πραγματοποιημένη ουτοπία

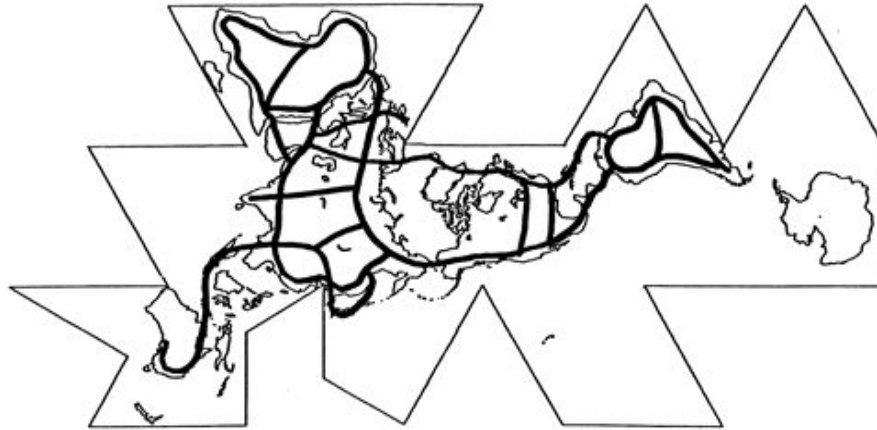
Το 1994 ο Rem Koolhaas γράφει για τη «γενική πόλη»⁴⁵ κάνοντας μία ανάγνωση του αστικού μέσα από το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης. Η νέα αστική κατάσταση υπερβαίνει έννοιες πλέον ξεπερασμένες όπως «ταυτότητα» και «χαρακτήρας», έννοιες που ειδικά στην Ευρώπη αποτελούν τη λύδια λίθο του πολεοδομικού σχεδιασμού. Σε αντιδιαστολή, η αμερικάνικη πόλη εμφανίζεται ως αντιπροσωπευτικό δείγμα του νέου κόσμου που έρχεται, καθώς έχει τη δύναμη να εκφράζει το *«βαθμό μηδέν του πολιτισμού, της δύναμης του απολιτισμού»*⁴⁶. *«Κάτω ο χαρακτήρας!»*, αναφωνεί και αυτό είναι μία δήλωση απελευθέρωσης από τα δεσμά που το παρελθόν επιβάλλει, προς την πραγμάτωση της υπόσχεσης της νεωτερικότητας. Οι μοντέρνοι το πίστευαν, η πραγματικότητα το επιβεβαιώνει. Την κατανόηση της πραγματικότητας και πιο πέρα τον «εορτασμό» της, είναι ότι θα πρέπει η Αρχιτεκτονική να επιδιώξει. Και σε αυτό το σκοπό, η διαχείριση της πληροφορίας θα αποτελέσει το κυριότερο εργαλείο. Η γενική πόλη είναι εδώ, το μόνο που μένει είναι να την καταλάβουμε και να αφεθούμε στις χάρες της.

Σε αυτό το πλαίσιο όμως η περιβαλλοντική κρίση θέτει ένα ερώτημα: αν αυτή η πραγματικότητα κρύβει μέσα τις όλες τις υποσχέσεις της νεωτερικότητας, τι μπορούμε να κάνουμε για την προφυλάξουμε από το τέλος που της επιφυλάσσεται από τις ίδιες της τις διεργασίες; Για τον Koolhaas η απάντηση δεν είναι καινούρια. Έχει διατυπωθεί από τον

⁴⁵ Koolhaas Rem & Mau Bruce Mau, S,M,L,XL, The Monacelli Press, 1995, σελ. 1239

⁴⁶ Baudrillard Jean, ΑΜΕΡΙΚΗ, εκδόσεις Futura, 2000, σελ. 118

Buckminster Fuller⁴⁷ και συνίσταται στην διασφάλιση των ροών ενέργειας με όρους αειφορίας μέσα από μία παγκόσμια διαχείριση.

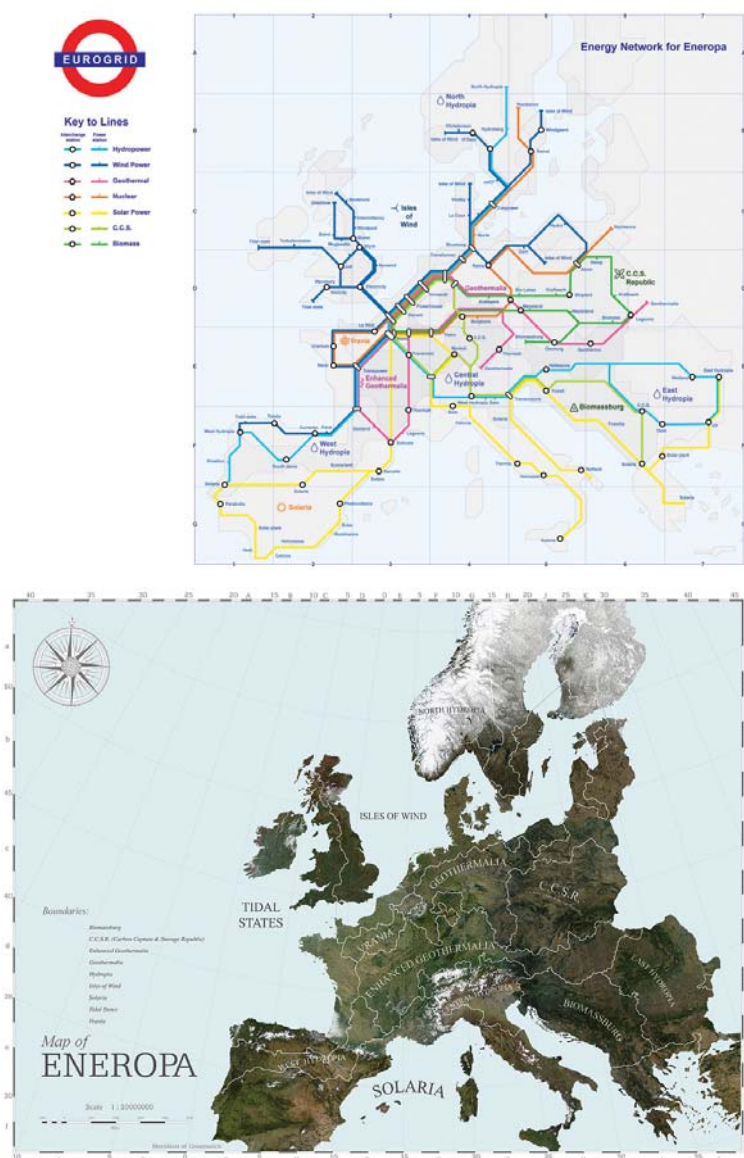
Το παγκόσμιο δίκτυο ενέργειας όπως παρουσιάστηκε από τον Buckminster Fuller

Στην πρόταση που συντάχθηκε σε συνεργασία με πανεπιστήμια, επιχειρήσεις και άλλους φορείς για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρουσιάζεται στο «Roadmap 2050» το σχέδιο για την εξασφάλιση, μέσω ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, της ευρωπαϊκής ευημερίας («χωρίς να συμβιβάσουμε την οικονομική μας ανάπτυξη») μέχρι το 2050. Πρόκειται για μία πρόταση που τεκμηριώνεται στη βάση στατιστικών και οικονομικών στοιχείων. Αυτό όμως που για τους σκοπούς του κειμένου έχει σημασία, είναι η γραφική απεικόνιση της νέας Ευρώπης μέσα από δύο χάρτες. Οι αναπαραστατικές τεχνικές του πρώτου, όπου παρουσιάζεται το πλέγμα των δικτύων ενέργειας, παραπέμπουν ευθέως στο διάγραμμα του δικτύου του μετρό (συγκεκριμένα του Λονδίνου), υποβάλλοντας την ιδέα ότι όλη η Ευρώπη μπορεί να ιδωθεί σαν μία ενιαία οντότητα, μία μετα-πόλη η οποία οργανώνεται με βάση τα δίκτυα ενέργειας. Του δεύτερου παραπέμπουν στην απεικόνιση κάποιας ατλαντίδας. Η Ευρώπη είναι πια χωρισμένη με νέα γεωγραφικά «σύνορα» καθορισμένα από το είδος των πηγών ενέργειας που χρησιμοποιούνται, και οι επιμέρους αυτοί τόποι παίρνουν και τις ανάλογες ονομασίες (Geothermalia, Solaria κλπ). Αυτό που

⁴⁷ Βλ. διάλεξη του Koolhaas με τίτλο «Sustainability: advancement vs. apocalypse», www.oma.nl

Επίσης την ιστοσελίδα του ινστιτούτου που ιδρύθηκε το 1986 και έχει σαν σκοπό την έρευνα πάνω στην ιδέα του Fuller: <http://www.geni.org>

παρουσιάζεται είναι ένας κόσμος συνεχώς ανανεούμενων πόρων όπου το παρόν εκτείνεται δυνητικά στο άπειρο, είναι όμως παρουσιασμένος ως μια ουτοπία: η ENEROPA. Αν ο Popper⁴⁸ έλεγε ότι κάθε προσπάθεια να φέρεις τον παράδεισο επί γης είναι σίγουρο ότι θα φέρει την κόλαση, τότε ίσως η έλλογη διαχείριση της πραγματικότητας μπορεί να φέρει τον παράδεισο; Για τον Koolhaas η ουτοπία είναι εδώ, απλά χρειαζόμαστε νέα «μάτια» για να τη δούμε.

OMA, το δίκτυο ενέργειας και ο χάρτης της "Eneropa"

⁴⁸ Karl Popper (1902 –1994): Αυστριακός φιλόσοφος του οποίου η συμβολή στη φιλοσοφία της επιστήμης θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική. Παράλληλα ασχολήθηκε και με την πολιτική φιλοσοφία, εκφράζοντας την πίστη του στην φιλελεύθερη δημοκρατία και ασκώντας κριτική στα σοσιαλιστικά συστήματα. Σημαντικότερο έργο της πολιτικής του σκέψης το «Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της».

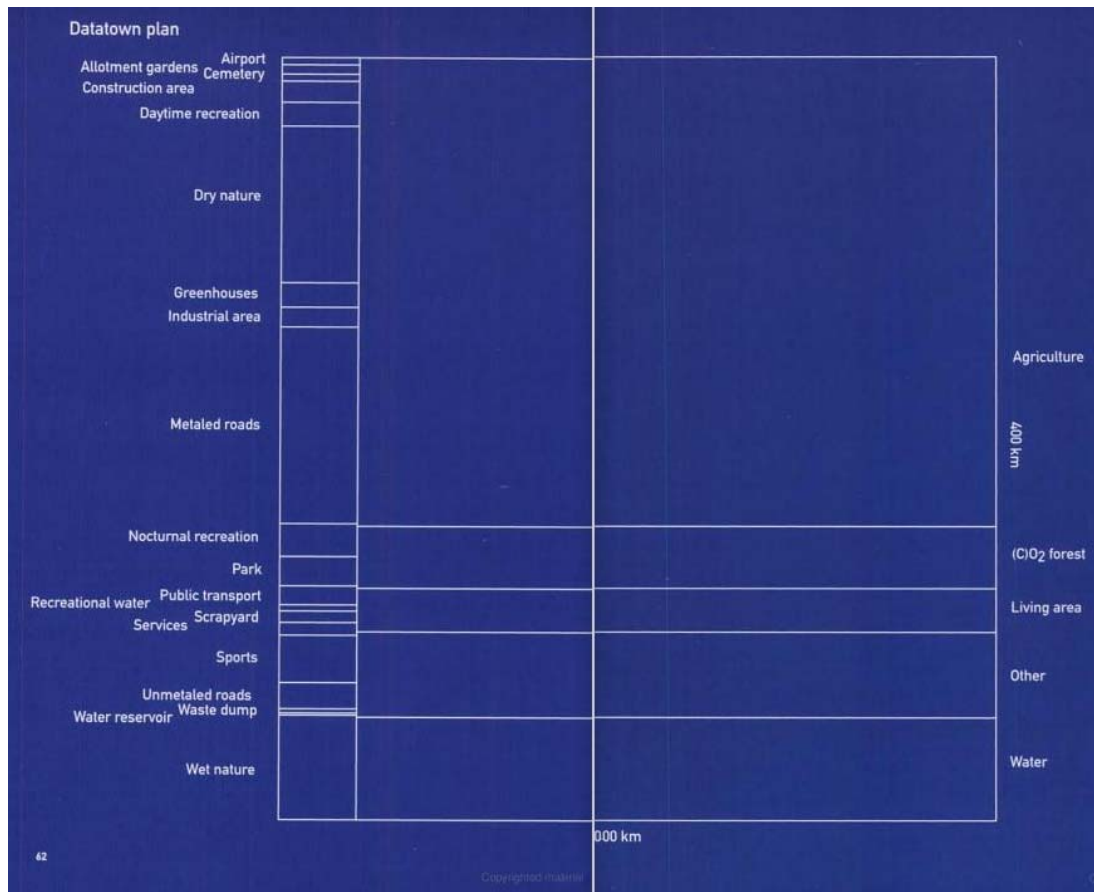
2. Η αυτοϊκανοποιούμενη οντότητα

Η βιντεοεγκατάσταση των MVRDV (1999) που στη συνέχεια παρουσιάστηκε με τη μορφή βιβλίου, βασίζεται στη σκέψη ότι η έλλογη διαχείριση της πληροφορίας που διατρέχει το αστικό περιβάλλον, μπορεί να οδηγήσει στην οργάνωση του εκ νέου. Με βάση τη συλλογή στατιστικών, ποσοτικών στοιχείων που αφορούν το «αποτύπωμα» του ανθρώπου στο περιβάλλον του (πόσο μέρος του εδάφους καλύπτεται από κατοικίες, βιομηχανίες, αγροκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις, τι καταναλώνεται για τροφή και ενέργεια κλπ) και θέτοντας το ζήτημα του υπερπληθυσμού, διατυπώνεται το αίτημα ενός νέου αστικού μορφώματος, μιας μετα-μηχανής η οποία γεννάται από την πληροφορία και εξελίσσεται βάσει αυτής, με θεμελιώδες χαρακτηριστικό της την υπερ-πυκνότητα (ώστε να αφεθεί όσο το δυνατόν περισσότερο ελεύθερο το έδαφος). Με την έλλογη διαχείριση της πληροφορίας, η *datatown* καθίσταται απόλυτα αυτάρκης, παράγοντας, χρησιμοποιώντας και ανανεώνοντας τους απαιτούμενους για τη λειτουργία της πόρους αφού γνωρίζει κάθε στιγμή τι χρειάζεται και που. Αναπτύσσεται και στις τρεις διαστάσεις, ως ένας συμπυκνωμένος οργανισμός, αποτελούμενος από *layers* φυσικού και τεχνητού, και παρουσιάζεται έτσι ως μία ολοκληρωμένη και αυτοϊκανοποιούμενη φυσικοτεχνητή οντότητα.⁴⁹ Σε αυτή τη συνθήκη, η φύση (σύμφωνα με την στατιστική ανάλυση τα 2/3 του πλανήτη) μπορεί να μείνει ανεκμετάλλευτη και παρθένα.

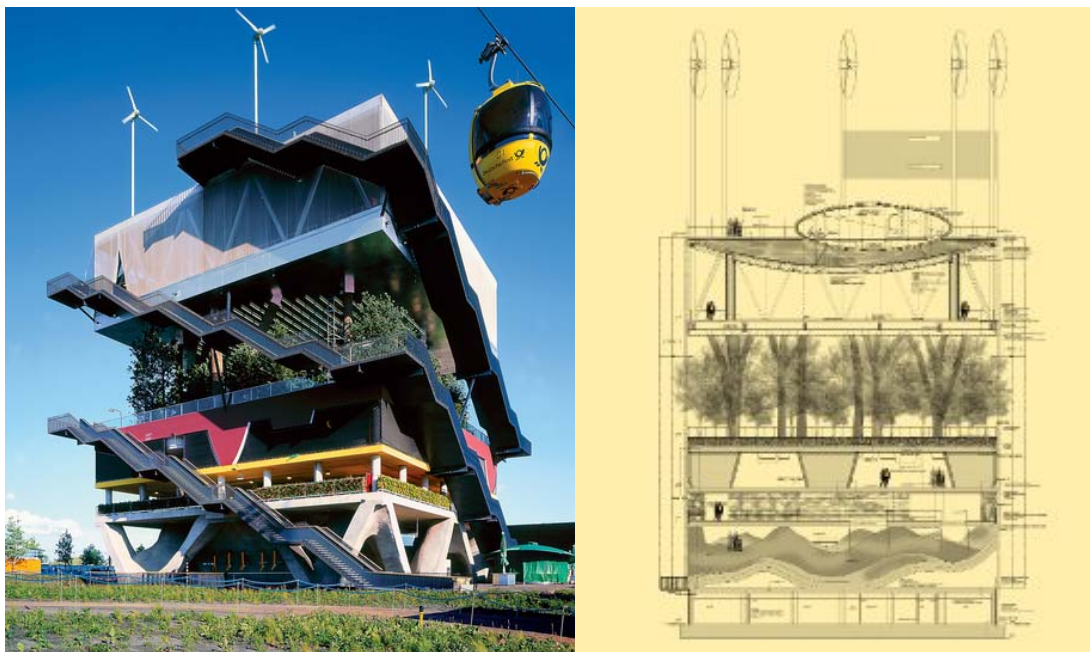
Σε αντίθεση με τον «φωτισμένο» αρχιτέκτονα που οργανώνει με μία σχεδιαστική κίνηση τη ζωή τριών εκατομμυρίων ανθρώπων, η *datatown* είναι το δημιούργημα της ίδιας της πληροφορίας που τη διατρέχει, κατά κάποιο τρόπο αυτοδημιουργείται. Αυτό που παρουσιάζεται είναι ένα πείραμα, όχι όμως σχεδιαστικό αυτή τη φορά αλλά καθαρά νοητικό: *«Βασισμένη μόνο στην πληροφορία, είναι μία πόλη που θέλει να περιγραφεί μόνο με αυτή. Δεν υπάρχει δοσμένη τοπογραφία, προδιαγεγραμμένη ιδεολογία, αναπαράσταση, συμφραζόμενα»*.⁵⁰

⁴⁹ Το Ολλανδικό περίπτερο που σχεδίασαν οι MVRDV για την expo 2000 στο Ανόβερο θα μπορούσε να ειπωθεί και ως μία μικρογραφία αυτής της οντότητας.

⁵⁰ MVRDV, DATATOWN – METACITY, 010 Publishers, Rotterdam, 1999

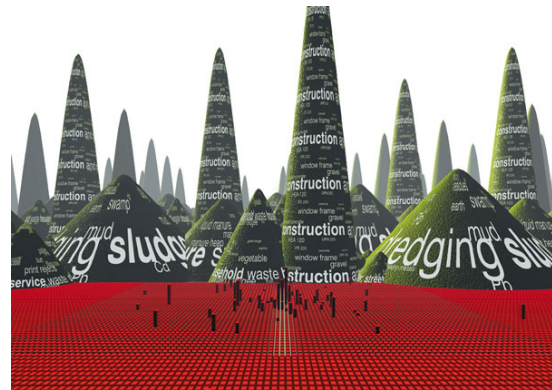
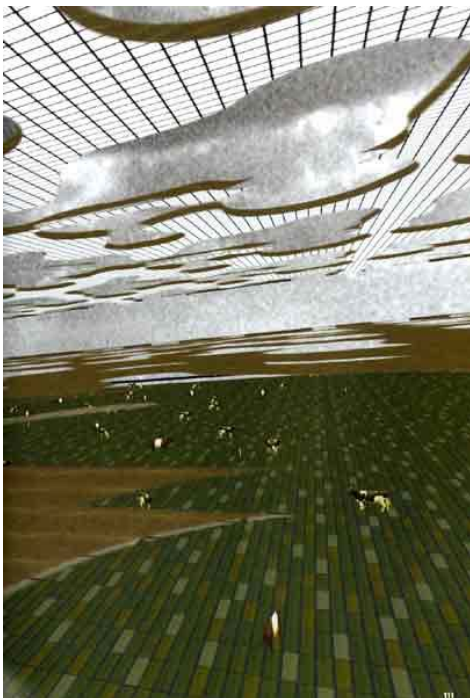
Το διάγραμμα της datatown

Το Ολλανδικό περίπτερο που σχεδίασαν οι MVRDV για την εκρο 2000 στο Ανόβερο

Δεν καλούμαστε να «πάρουμε τις μετρητίς» την πόλη αυτή αλλά να σκεφτούμε πάνω στους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να διαχειριστούμε την πραγματικότητα όπως αυτή περιγράφεται πλήρως (;) από την πληροφορία. Πρόκειται για μία ποσοτική προσέγγιση, βασισμένη στην αντικειμενικότητα των αριθμών της στατιστικής, και είναι η δοσμένη πραγματικότητα αυτή που σχηματοποιεί την *datatown*. Επειδή όμως η ροή της πληροφορίας είναι ελεύθερη και συνεχής, η πραγματικότητα που την δημιουργεί μεταλλάσσεται συνεχώς μέσα από την αλληλεπίδραση των στοιχείων οδηγώντας τη προς ένα μη προδιαγράψιμο αλλά τελικά «ασφαλές» μέλλον, καθώς ο μόνος κανόνας που τίθεται είναι η αειφορία της.

Σε όλα αυτά η τεχνολογία της κατασκευής και η πίστη στις δυνατότητές της, όπως αυτή «θεσμοθετήθηκε» από τη νεωτερικότητα του μοντέρνου, είναι πια κάτι δεδομένο. Αυτό που προστίθεται και την ανανεώνει είναι το άυλο πλέγμα της πληροφορίας, και το αποτέλεσμα είναι μια νέα εμπλουτισμένη και αυτοτροφοδοτούμενη αντικειμενικότητα των αριθμών. Η πόλη – μηχανή εξακολουθεί να αποτελεί το (ποτέ στην πραγματικότητα υλοποιημένο) πρότυπο οργάνωσης του αστικού περιβάλλοντος, αυτή τη φορά όμως είναι μία μηχανή που δεν έχει ανάγκη από «καύσιμα» (αφού μπορεί να τα δημιουργεί μόνη της, αφήνοντας τη φύση στην ησυχία της).

MVRDV, απεικονίσεις της "datatown": τεχνητή φάρμα ζώων και διαμόρφωση τοπίου από τα απορρίμματα.

3. Η πόλη ως «πεδίο δυνάμεων»

Η διαχείριση του αστικού με όρους επεξεργασίας της πληροφορίας που το διατρέχει, φανερώνει τελικά την πλήρη αποσαφήνιση μιας μετατόπισης από την ντετερμινιστική μοντέρνα προσέγγιση της πόλης ως μηχανής που μπορεί να σχεδιαστεί και να κατασκευαστεί ώστε να λειτουργήσει απρόσκοπτα με γνώμονα μια νέα κοινωνική «ειρήνη», σε μία οικοσυστημική προσέγγιση όπου η πόλη εμφανίζεται ως ένα πεδίο ανάπτυξης σχέσεων και δυνάμεων οι οποίες αλληλεπιδρούν και συγκρούονται συνεχώς μεταξύ τους με βάση άρρητους κανόνες κυριαρχίας, συσχέτισης, συνεργασίας κλπ, ενώ οι διαδικασίες αυτές συλλαμβάνονται και στην τέταρτη διάσταση του χρόνου. Οι μεγακατασκευές της δεκαετίας του '60 εμπεριέχουν το «σπέρμα» μίας τέτοιας προσέγγισης καθώς ότι σχεδιάζεται είναι η υποδομή, το πλέγμα πάνω στο οποίο θα αναπτυχθούν ελεύθερα οι ανθρώπινες δραστηριότητες. Το πλέγμα αυτό σήμερα δεν αναπτύσσεται μόνο χωρικά αλλά και σε ένα παράλληλο «χώρο», αυτόν των δικτύων πληροφοριών⁵¹. Ακόμα όμως και αν το πλέγμα της πληροφορίας λειτουργεί ως καταλύτης των μεταλλαγών στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον, όπως και προαναφέρθηκε, η ανάγκη για το σχεδιασμό με βάση μια νέα αντίληψη της υποδομής (infrastructure) υποδεικνύει κάποιες από τις κατευθύνσεις του αστικού σχεδιασμού στις μέρες μας. Η υποδομή αυτή κατανοείται ως η έκφραση στο χώρο της νέας διπλής υπόστασης της πόλης και έτσι προκειμένου να έχει την ικανότητα να προσλαμβάνει την πληροφορία και να τη διαχειρίζεται στη βάση των κατευθύνσεων που αυτή ορίζει, θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από ευελιξία, μεταβλητότητα και γενικότερα ικανότητα προσαρμογής. Η πόλη του 21ου αιώνα μορφοποιείται ως μία «γλυπτική της πληροφορίας»⁵² που όμως μοιραία κάθε στιγμή μέσα στο χρόνο πρέπει να παρουσιάζεται υλοποιημένη. Στο οικοσύστημα – πόλη, η σύλληψη μίας νέας υποδομής, εμφανίζεται έτσι ως η έλλογη επέμβαση, εκείνη που δε θα διαταράξει το ίδιο το

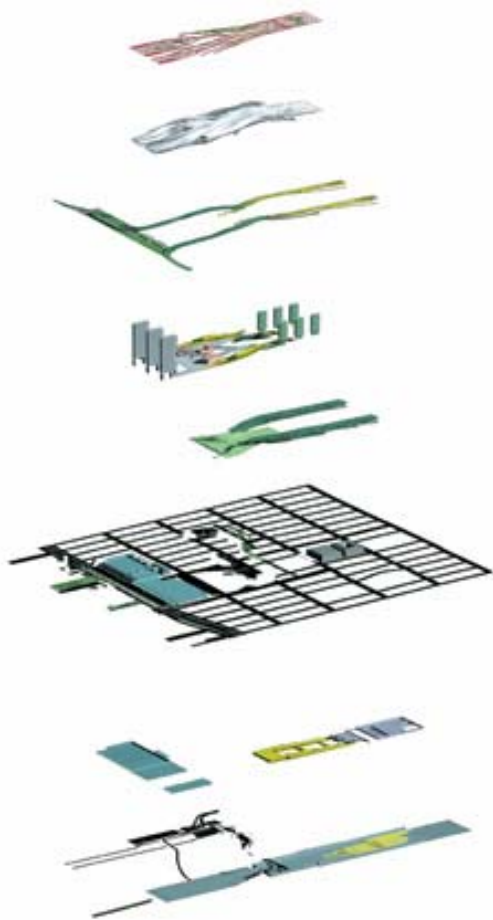
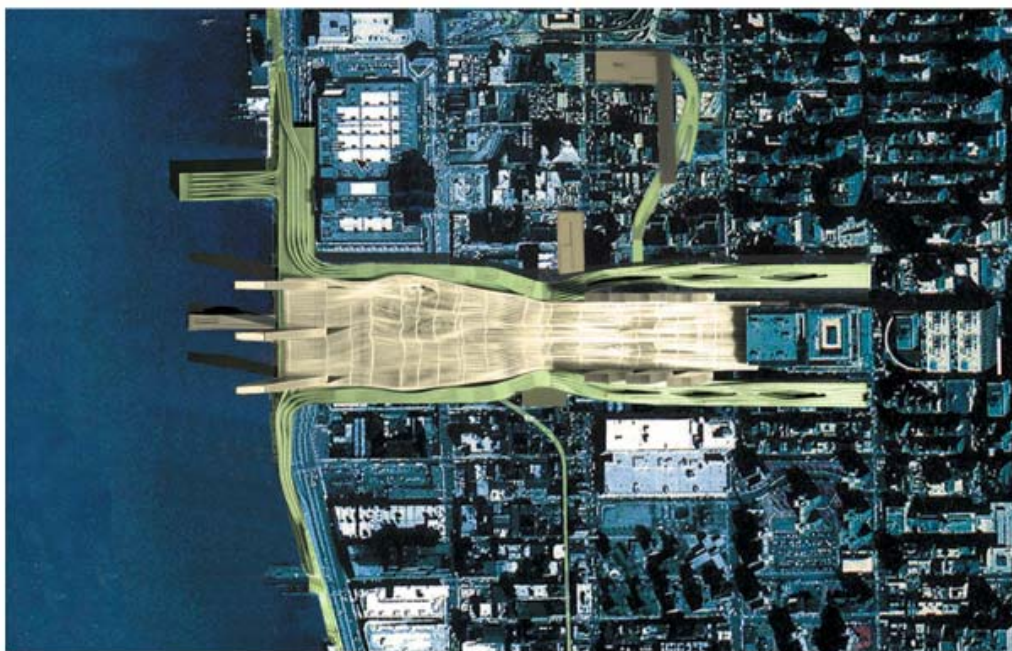
⁵¹ Castells Manuel, «Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age», 2004, στο: Braham W.W. & Hale J.A. (ed.), RETHINKING TECHNOLOGY – a reader in architectural theory, Routledge, 2007, σελ.440

⁵² Oosterhuis Kas, HYPERBODIES: TOWARD AN E-MOTIVE ARCHITECTURE, Birkhauser, 2003

οικοσύστημα αλλά θα διευκολύνει και θα «εκλογικεύσει» τη λειτουργία του. Η υποδομή αυτή συλλαμβάνεται όχι απλά ως το σύνολο των δικτύων επικοινωνιών, των οδικών δικτύων, των χώρων πρασίνου, αλλά ως μία νέα σύνθεση όλων αυτών μαζί με ότι παραδοσιακά εκλαμβάνεται ως «κτισμένο», ως «κτήριο». Ο σχεδιασμός αυτός βέβαια είναι ολιστικός αλλά όχι ντετερμινιστικός. Το μέλλον δεν προδιαγράφεται αλλά του δίνεται το πεδίο εκείνο πάνω στο οποίο θα γραφτεί. Η έννοια του «αστικού τοπίου» κάτω από αυτή την οπτική δίνει το κατάλληλο εννοιολογικό υπόβαθρο ώστε όλα τα στοιχεία που συγκροτούν την πόλη να αποκτήσουν τη σημασία εκείνη που θα τα καταστήσει επιμέρους αλλά ίδιας αξίας «αντικείμενα» ενός συνολικού στρατηγικού σχεδιασμού. Η δεύτερη έννοια κλειδί είναι ο χρόνος ο οποίος επισέρχεται στο σχεδιασμό ως η τέταρτη διάσταση, πάνω στην οποία το προσομοίωμα παραμετροποιείται και τελικά βέβαια ελέγχεται για την απόδοσή του.

Στην πρόταση των Reiser – Umemoto για αστική επέμβαση σε περιοχή της Νέας Υόρκης (*West side Convergence*, 1999), γίνεται λόγος για αυτό που ονομάζουν «infrastructuralism» και το οποίο εκφράζει μία θεμελιώδη μετατόπιση των σχεδιαστικών στόχων προς ότι μπορεί να χαρακτηριστεί ως υποδομές μίας πόλης. Ένας «εναέριος» δικτυωματικός φορέας αναπτύσσεται στο χώρο με στοιχείο αναφοράς έναν αυτοκινητόδρομο, ένα στοιχείο υποδομής της πόλης δηλαδή, το οποίο, σύμφωνα με την κριτική που προοδευτικά αναπτύχθηκε έναντι στη μοντέρνα αντίληψη σχεδιασμού (περί της σημασίας του αυτοκινήτου στη σύγχρονη πόλη), αποτελούσε φορέα κατακερματισμού και υποβάθμισης του αστικού ιστού. Στην προτεινόμενη νέα κατάσταση, ο αυτοκινητόδρομος, οι χώροι πρασίνου, το κτισμένο, οι δημόσιοι χώροι, παρουσιάζονται ως σύνολο αλληλοεξαρτούμενων και αλληλοσυνεργαζόμενων στοιχείων που οι εφαρμοζόμενες «δυνάμεις» των ανθρώπινων δράσεων μεταλλάσσουν συνεχώς διατηρώντας το σύστημα σε μία συνεχή δυναμική κατάσταση.

Οι χώροι πρασίνου αντιμετωπιζόμενοι ως επιμέρους υποδομή, εμπεριέχονται στη νέα σύνθεση αλλά με ένα τρόπο που «εμπλουτίζει» το νόημά τους μέσα στο χώρο, όντας μέρος μίας υβριδικής κατασκευής, μίας

Reiser – Umemoto, West side Convergence. Τα στοιχεία υποδομής της πόλης αποκτούν κεντρική σημασία στο σχεδιασμό

νέου τύπου χωρικής οργάνωσης, μίας «αφηρημένης μηχανής». Εμπεριέχονται σε αυτή ισότιμα με τον αυτοκινητόδρομο και το κτισμένο και συνδιαλέγονται μεταξύ τους. Σε αντίθεση βέβαια με τον «χρησιμοθηρικό» χαρακτήρα που δίνουν στο φυσικό στοιχείο οι MVRDV, εδώ η σημασία του μοιάζει να επικυρώνεται μέσα από την αξία του ως δημόσιος χώρος συναθροίσεων, κινήσεων και δράσεων με κοινωνικο-οικονομικά οφέλη για την πόλη.

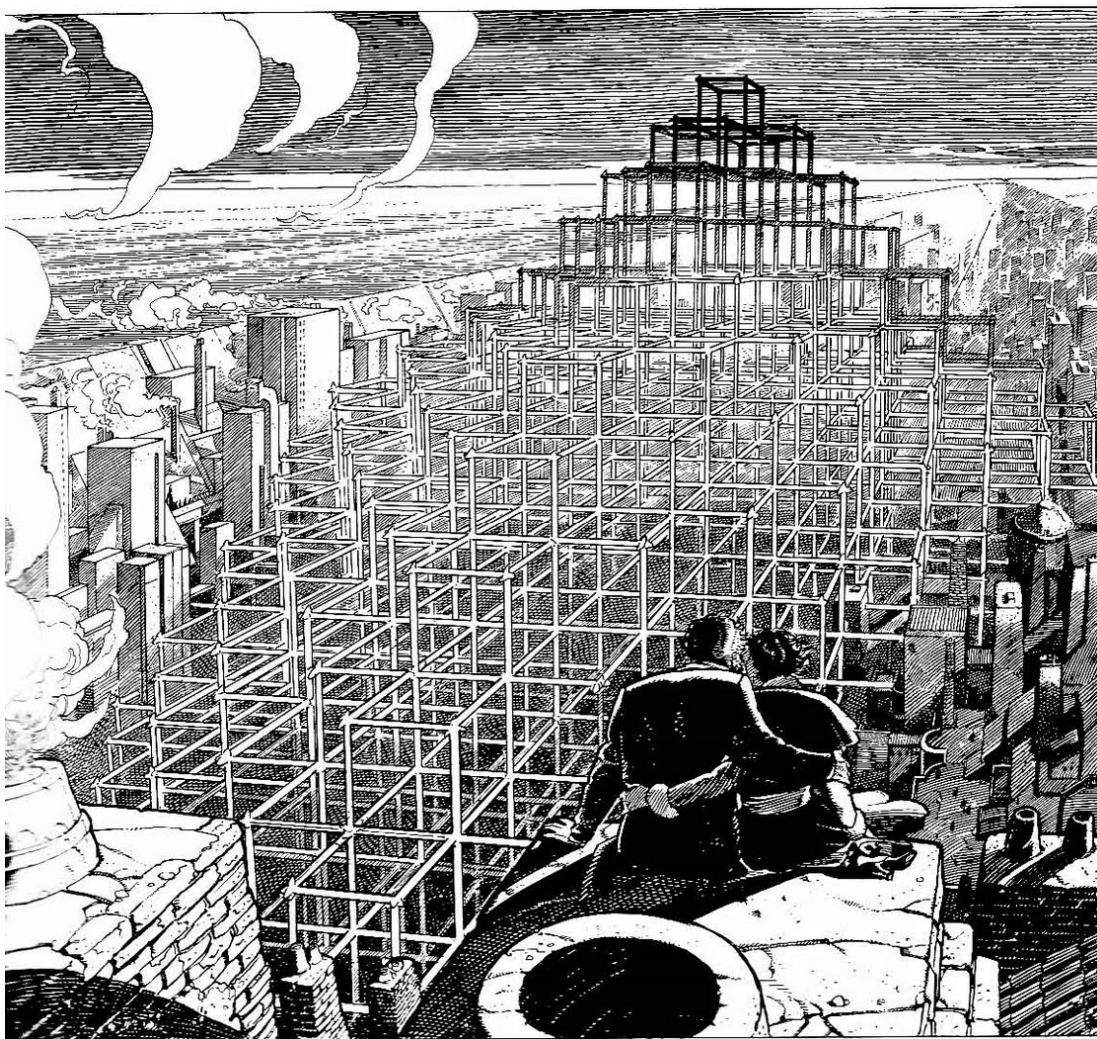
Reiser & Umemoto – West side Convergence. Ο αστικός χώρος πρασίνου ως κοινωνικός πυκνωτής

Η μετά – μηχανή αυτή, ωστόσο, δεν είναι παρά ένα μανιφέστο για την ανάγκη επιβολής μιας νέου τύπου τάξης στην πόλη όπου η «κουβέρτα» της τεχνολογίας (με τη μορφή ενός παραμετρικά σχεδιασμένου δικτυωματικού φορέα) θα σκεπάσει την παλιά πόλη για να την σώσει «προσαρμόζοντάς» τη συνεχώς στο μέλλον. Η «γλυπτική της πληροφορίας», έτσι, όταν κληθεί να υλοποιηθεί, τελικά θα επιβληθεί στη βάση της δικής της «λογικής». Και σαν τον αναπτυσσόμενο κύβο στον «πυρετό της Ουρμπικάνδης»⁵³, μοιραία θα επεκταθεί σε όλη την πόλη, προκαλώντας μία μετάλλαξη τα αποτελέσματα της οποίας, σε ότι αφορά

⁵³ Στην ιδανική πολιτεία της Ουρμπικάνδης, ο Αρχιτέκτων παραλαμβάνει ως προϊόν ανασκαφής έναν μυστηριώδη κύβο ο οποίος αφημένος στο γραφείο του, αρχίζει να επεκτείνεται σε ένα τρισδιάστατο πλέγμα το οποίο, χωρίς να καταστρέφει τις κτηριακές δομές, περικλύει προοδευτικά όλη την πόλη. Οι κάτοικοι είναι αρχικά σαστισμένοι, στη συνέχεια όμως σιγά σιγά η μεγακατασκευή αυτή αρχίζει να αντιμετωπίζεται ως συστατικό μέρος της δομής της πόλης και να οικιοποιείται από τους κατοίκους. Όταν τελικά το πλέγμα αυτό θα μεγαλώσει τόσο πολύ ώστε να σταματήσει να περικλείει την πόλη, οι κάτοικοι θα αντιμετωπίσουν το πρόβλημα παρατηρώντας το πλέγμα με τηλεσκόπια και οργανώνοντας επιχειρήσεις αναρρίχησης πάνω του. Τελικά οι Αρχές θα αναθέσουν στον αρχιτέκτονα να κατασκευάσει ένα νέο πλέγμα ώστε να αποκατασταθεί η ισορροπία στην πόλη.

Peeters Benoît & Schuiten François, Ο ΠΥΡΕΤΟΣ ΤΗΣ ΟΥΡΜΠΙΚΑΝΔΗΣ, ARS LONGA – NEMO, 1986

την κοινωνική - πολιτισμική πρόληψή της, θα είναι καθ' όλα μη προδιαγράψιμα: η επέμβαση έτσι σε ότι θεωρείται οικοσύστημα δε θα «διευκολύνει» τη λειτουργία του αλλά θα σημάνει μία σημειακή στο χρόνο επέμβαση που θα προκαλέσει τη μετάλλαξη του ορίζοντας μία θα λέγαμε τρίτη φύση: τη φύση της νοήμονος μηχανής. Και ποιος ξέρει; Οι άνθρωποι μπορεί και να τη λατρέψουν.

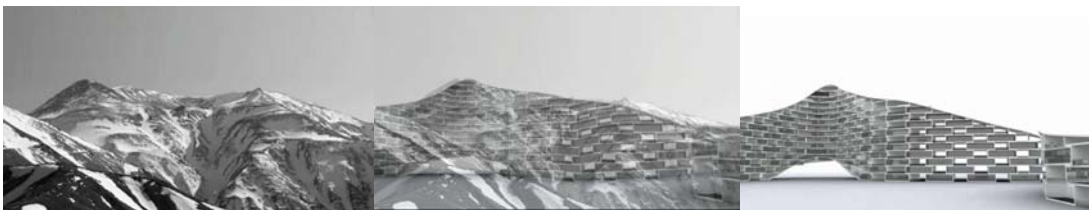

Θαυμάζοντας τη θέα της νέας μεταλλαγμένης Ουρμπικάνδης

4. Από το εργαστήριο στην πραγματοποίηση

Αν τα φουτουριστικά οράματα για την πόλη – μηχανή του μοντέρνου στην πραγματικότητα δεν κατασκευάστηκαν ποτέ, σήμερα (τη στιγμή που μιλάμε) στην Ασία και αλλού, σχεδιάζονται και κατασκευάζονται πόλεις εκ του μηδενός με βασικό στοιχείο να είναι η μηδενική εκπομπή ρύπων αλλά και παραπέρα η επανεισδοχή του φυσικού στοιχείου στην πόλη. Ποτέ άλλοτε δεν κατακλισθήκαμε από τόσες πολλές εικονογράφησες μελλοντικών πόλεων, σκοπός των οποίων είναι η ανανέωση του αισιόδοξου οράματος για ένα «καλύτερο μέλλον». Το όραμα όμως κατασκευαζόμενο, μετατρέπεται σε απτή πραγματικότητα. Και η ουτοπία δεν είναι πια απλά κατασκευάσιμη. Είναι ήδη υπό κατασκευή – Το γεγονός βέβαια ότι οι νέες αυτές πόλεις δημιουργούνται σε χώρες με «έλλειμμα δημοκρατίας» (βλ. κυρίως την Κίνα) μοιάζει να επικυρώνει ότι είχε πει ο Le Corbusier περί της σημασίας της αποφασιστικότητας του ηγεμόνα: «Ήταν ικανός να πει, «*Το επιθυμούμε*», ή «*Αυτό μας ευχαριστεί*»⁵⁴.

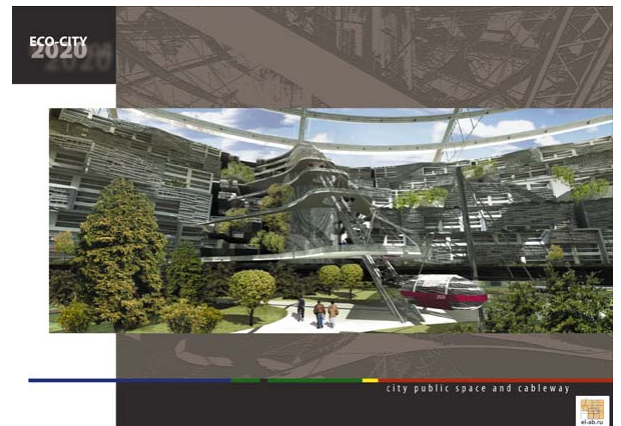
Στην εικονογραφία των νέων αυτών πόλεων παρουσιάζεται μία νέα σύνθεση φυσικού και τεχνητού όπου ακόμα και τα κτήρια αντιμετωπίζονται με όρους διαμόρφωσης τοπίου, πολλές φορές με «δάνεια» από την περιβάλλουσα φυσική τοπογραφία (π.χ. BIG, Zira island). Έτσι, ο μύχιος πόθος των αρχιτεκτόνων, ο σχεδιασμός της πόλης με όρους ολοκληρωμένης σύνθεσης, επιστρέφει μέσα από ένα νέο «ολοκληρωτικό» τεχνονατουραλισμό.

BIG, Zira island (Αζερμπαϊτζάν)

⁵⁴ Εμφανίζεται ως λεζάντα στην τελευταία εικόνα του βιβλίου του «Urbanisme», όπου απεικονίζεται ο βασιλιάς Λουδοβίκος XIV να διευθύνει επιτόπου το σχεδιασμό του Μεγάρου των Αναπήρων.

Le Corbusier, URBANISME (translated as *The City of To-morrow and Its Planning*), Dover Publications, Inc. New York, 1987

Δ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όταν ξεκίνησε η διερεύνηση που προηγήθηκε έναυσμα είχε την επιθυμία να κατανοηθεί η έννοια της ουτοπίας όπως αυτή εγγράφεται στο λεξιλόγιο του αρχιτέκτονα σήμερα, ξεκινώντας από τη συνειδητοποίηση ότι το οικολογικό ζήτημα έχει, με μεγάλη ορμή, μεταβάλει τους όρους της συζήτησης για τη σημασία της λέξης. Τρεις διαπιστώσεις:

Ουτοπία και αρχιτεκτονική

Μέσα από την ιστορική διερεύνηση των αρχιτεκτονικών διατυπώσεων, εκείνων που στην πορεία του 20ου αιώνα απέκτησαν ιδιάζουσα σημασία ως «ουτοπικές», και έχοντας ως νήμα σύνδεσης την προσέγγιση του διπόλου φυσικό – τεχνητό, διαφάνηκε ότι οι διατυπώσεις αυτές στην πραγματικότητα δεν ήταν παρά τεχνικές πειραματικές διατάξεις με έντονο το στοιχείο της εργαστηριακής αφαίρεσης, όπου οι κοινωνίες παρουσιάζονταν αυτονόητα έτοιμες να κατοικήσουν τον νέο κόσμο. Η μετατόπιση αυτή από την ουτοπία ως νοητική κατασκευή, προκειμένου να ερμηνευτούν καταστάσεις του παρόντος σε καθαρά φιλοσοφικό επίπεδο, στην κατασκευάσιμη «ουτοπία» του μοντέρνου βασίστηκε στη βαθιά αισιοδοξία για την ικανότητα της τεχνικής να βελτιώσει τις ανθρώπινες κοινωνίες. Ακόμα και στη δεκαετία του '60, όταν τελικά εκφράστηκε έντονα κριτική στη μονοδιάστατη αντίληψη για τη σημασία της τεχνολογίας και τον εργαλειακό ορθολογισμό, η προτεινόμενη υπέρβαση θα ήταν τελικά και πάλι τεχνολογική. Και σήμερα, που η αρχιτεκτονική συζητείται με όρους σωτηριολογίας, η τεχνολογία καλείται και πάλι να μας «απελευθερώσει», όχι όμως πια από προβληματικές κοινωνικοπολιτικές διεργασίες (όπως ευαγγελιζόταν το μοντέρνο), αλλά από τον ίδιο μας τον κακό εαυτό. Έτσι τελικά, το αρχικό ερώτημα για τη σημασία της ουτοπίας στο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο μένει εν πολλύς αναπάντητο και αυτό γιατί η τεχνική απάντηση περιορίζει τη συζήτηση στο επίπεδο του τεχνικού προβλήματος. Και η μόνη χρήσιμη απάντηση που παίρνουμε αφορά τα ίδια τα όρια της αρχιτεκτονικής.

Η αρχιτεκτονική, ως εργαλείο οργάνωσης του ανθρωπίνου περιβάλλοντος αποζητά στοιχεία, πραγματικά δεδομένα με βάση τα οποία θα σχεδιάσει:

οργανώνει δηλαδή τη δοσμένη πραγματικότητα. Μεθοδολογικά είναι αδύνατον να προβάλλει μια άλλη πραγματικότητα, μία αληθινή τελικά ουτοπία. Το ζήτημα της ουτοπίας αναπτύσσεται αποκλειστικά στο επίπεδο των ιδεών, είναι ιδεολογικό. Στη νεωτερικότητα του μοντέρνου, τη θέση της ιδεολογίας πήρε η μη αμφισβητήσιμη βεβαιότητα του υπολογισμού. Η κατασκευάσιμες ουτοπίες του είναι τελικά ορθολογικοποιημένες μετασκευές του υπάρχοντος, τη στιγμή που η συνεπής αναζήτηση της ουτοπίας θα σήμαινε καταρχάς την άρνηση της δοσμένης πραγματικότητας. Αν κάτι απέμενε σε ιδεολογικό επίπεδο, ήταν η τεχνολογική αισιοδοξία, η πίστη στη δυνατότητα της μηχανής να υπηρετήσει τον άνθρωπο, να χαλιναγωγήσει τη φύση και πιο πέρα να λειτουργήσει ως εργαλείο αλλαγής των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων.

Φύση και πόλη

Αν όμως η ουτοπία είναι ένα ιδεολογικό σχήμα που στη νεωτερικότητα αυτοπεριορίζεται σε ένα σύνολο εργαλείων βελτίωσης της ζωής, την ίδια στιγμή, σε όλη σχεδόν τη διάρκεια των αναζητήσεων που εξετάσαμε, η φύση επανέρχεται συνεχώς ως ο ένας από τους δύο πόλους ενός αντιθετικού σχήματος: φύση και πόλη. Το όραμα μιας ζωής σε αρμονία με τη φύση, γεννιέται από τη στιγμή που θα δημιουργηθεί αυτό το δίπολο. Γιατί την ίδια στιγμή που ο άνθρωπος στέκει με θαυμασμό μπροστά στις υποσχέσεις των τεχνολογικών κατακτήσεών του, συνειδητοποιεί την αναπόφευκτη απώλεια. Τα αρκαδικά τοπία των ρομαντικών, το ίδιο το κίνημά τους που γεννιέται τη στιγμή της βιομηχανικής επανάστασης, δεν είναι παρά η έκφραση αυτής της συνειδητοποίησης.

Η νεωτερικότητα λοιπόν φαντάζεται και σχεδιάζει το μέλλον έχοντας πάντα ως συστατικό της σκέψης της, άλλοτε ρητά εκφρασμένο και άλλοτε άρρητα, τη συνείδηση ενός νέου (διανοητικού) προβλήματος: πόλη εναντίον φύσης. Ένα πρόβλημα που παίρνει όμως τη μορφή ενός τελικά μονοδιάστατου τεχνικού ζητήματος. Πως θα είναι η πόλη του μέλλοντος; Αναρτημένη πάνω από τη γη; Θαμμένη κάτω από αυτή; Μεταλλαγμένη ως ένα νέο υβρίδιο τεχνημάτων και φύσης, ένα ελεγχόμενο φυσικοτεχνητό περιβάλλον χρησιμοποιώντας το άυλο ψηφιακό ως καταλυτικό στοιχείο; Η σκέψη του μηχανικού – σχεδιαστή αναπόφευκτα αντιμετωπίζει το ζήτημα

με τεχνικιστικούς όρους χρησιμοποιώντας τα δοσμένα τεχνολογικά εργαλεία της, αδυνατώντας εκ των πραγμάτων να συλλάβει, με τρόπο ουσιαστικό, όλη την πολυπλοκότητα των προβλημάτων που είναι η πόλη σήμερα, όλες τις πολιτισμικές εκείνες παραμέτρους που θα γεννούσαν όχι λύσεις αλλά καταρχήν νέες συνειδητοποιήσεις.

Η οικο-ουτοπία

Αν όμως μέχρι και τη δεκαετία του '60, η τεχνολογική αισιοδοξία είχε ως τελικό ζητούμενο τον κοινωνικό μετασχηματισμό, που άλλωστε σε ένα βαθμό πραγματώθηκε, σήμερα η σωτηριολογία της πράσινης ανάπτυξης δεν αφήνει περιθώρια ούτε καν για αυτή την «αποχυμωμένη» ιδεολογία της νεωτερικότητας και η συζήτηση για τις κοινωνικές διαδικασίες μπορεί να περιμένει. Η συνειδητοποίηση της επιτακτικότητας που λαμβάνει πια το ζήτημα της επίλυσης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της ανθρώπινης δράσης, μέσα στα όρια του σημερινού καπιταλιστικού συστήματος, μέσα δηλαδή στα όρια και πάλι της δοσμένης πραγματικότητας, χαράζει ένα μονόδρομο στο τέλος του οποίου βρίσκεται η σωτηρία του ανθρώπινου πολιτισμού. Να ένα καινούριο όραμα για την ανθρωπότητα λοιπόν: η οικο-ουτοπία. Μία ουτοπία μάλιστα τελεσίδικη και οριστική όπου οι πόροι είναι πάντα αρκετοί, συνεχώς ανανεώσιμοι και το παρόν μπορεί να προεκτείνεται αέναα. Σε αυτή την ουτοπία ο σύγχρονος άνθρωπος βρίσκει την ολοκλήρωσή του χωρίς να χάσει τίποτα από τις υποσχέσεις της παλιάς μητρόπολης. Στο σχήμα αυτό η φύση παρουσιάζεται ταυτόχρονα ως ανάγκη (με την έννοια του αναντικατάστατου δότη πόρων) και ως επιθυμία (που η ικανοποίησή της προσφέρει απόλαυση και ολοκληρώνει). Η σχέση όμως του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον δεν είναι ούτε ανάγκη, ούτε επιθυμία, αλλά προϋπόθεση της ύπαρξής του. Η διασφάλιση της θεμελιώδους αυτής προϋπόθεσης, περνάει από την υπέρβαση της στάσης εκείνης που θέλει να εκλαμβάνει την εργαλειοποίηση της φύσης και ως σχήμα πλήρους ερμηνείας της. Και μ' αυτό δεν εννοείται η αναγωγή της σε κάτι που, όντας πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση, μετατρέπεται σε «θεότητα» αλλά η αναγνώρισή της ως ισότιμου «συνομιλητή» ο οποίος δε χειραγωγείται κατά τη βούλησή μας. Η χαμένη σύνδεση πρέπει να αποκατασταθεί αλλά με άλλους όρους.

Η οικολογία είναι βασικά πολιτική. Δεν είναι «επιστημονική». Η επιστήμη είναι ανίκανη, ως επιστήμη, να θέσει τα όρια ή τους σκοπούς της [finalités]. Αν η επιστήμη ερωτηθεί για το πιο ικανό ή το πιο οικονομικό μέσο εξολόθρευσης του πληθυσμού της Γης, είναι ικανή (θα έπρεπε να είναι ικανή!) να σας παράσχει μια επιστημονική απάντηση. Ως επιστήμη, δεν έχει απολύτως τίποτα να πει σε σχέση με το αν αυτό το σχέδιο είναι «καλό» ή «κακό». Κάποιος μπορεί, κάποιος πρέπει, σίγουρα, να θέσει σε κίνηση τις πηγές της επιστημονικής έρευνας για να εξερευνήσει τον αντίκτυπο που μια τέτοια και μια τέτοια ενέργεια, εντός της σφαίρας της παραγωγής, μπορούν να έχουν πάνω στο περιβάλλον ή, κάποιες φορές, το μέσο αποφυγής κάποιου ανεπιθύμητου παράπλευρου αποτελέσματος. Σε τελευταία ανάλυση, όμως, η απάντηση μπορεί να είναι μόνο πολιτική.⁵⁵

Δ. Πικιώνης, διαμορφώσεις στο λόφο του Φιλοπάπου (λεπτομέρεια)
Η ανθρώπινη κατασκευή ως διάλογος με έναν «ισότιμο συνομιλητή».

⁵⁵ Η επαναστατική δύναμη της Οικολογίας
Μια συνέντευξη με τον Κορνήλιο Καστοριάδη (1993)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Banham Reyner, ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, (μετάφραση Ι. Λιακατά), εκδόσεις ΕΜΠ, 2008
- Baudrillard Jean, ΑΜΕΡΙΚΗ, (απόδοση: Νικόλας Χρηστάκης), εκδόσεις Futura, 2000 (πρώτη γαλλική έκδοση: 1986)
- Castells Manuel, «Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age», 2004, στο: Braham W.W. & Hale J.A. (ed.), RETHINKING TECHNOLOGY - a reader in architectural theory, Routledge, 2007
- Γαβριλάκη Δήμητρα, Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΠΡΑΣΙΝΟΥ (διάλεξη ΕΜΠ), Υπεύθυνος Καθηγητής: Παναγιώτης Τουρνικιώτης, Μάρτιος, 2008
- Denès Michel (ed.), FORM FOLLOWS FICTION. ECRIT D'ARCHITECTURE FIN DE SIECLE, Les éditions de la Villette, Paris, 1996
- Frampton Kenneth, ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ Ιστορία και Κριτική, (μετάφραση: Θόδωρος Ανδρουλάκης, Μαρία Παγκάλου), εκδόσεις Θεμέλιο, 1999
- Hobsbaum Eric, Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΑΚΡΩΝ, Ο ΣΥΝΤΟΜΟΣ 20ος ΑΙΩΝΑΣ, 1914-1991, (μετάφραση: Βασίλης Καπετανγιάννης), εκδόσεις Θεμέλιο, 2010 (πρώτη έκδοση στα αγγλικά: 1994)
- Trace Fulvio, «Επιστροφή της ουτοπίας», Αρχιτεκτονικά Θέματα, 40/2006
- Koolhaas Rem & Mau Bruce, S,M,L,XL, Monacelli press, 1995
- Καλαφάτη Ελένη & Παπαλεξόπουλος Δημήτρης, ΤΑΚΗΣ Χ. ΖΕΝΕΤΟΣ - ΨΗΦΙΑΚΑ ΟΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, εκδόσεις Libro, 2006
- Καλβίνο Ίταλο, ΟΙ ΑΟΡΑΤΕΣ ΠΟΛΕΙΣ, (μετάφραση: Ανταίος Χρυσσοστομίδης), εκδόσεις Καστανιώτη, 2003 (πρώτη έκδοση στα ιταλικά: 1972)
- Καρύδης Δημήτρης Ν., ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών, εκδόσεις Συμμετρία, 1991
- Κορ Ανατόλ, «Πολεοδομιστές και απολεοδομιστές» (1967), στο: Γ. Αποστολάκος, Γ. Καυκαλάς, Γ. Παυλίδου (επιμ.), Η ΠΟΛΗ ΣΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ, εκδόσεις Οδυσσέας, 1980

Le Corbusier, URBANISME, (translated as The City of To-morrow and Its Planning), Translated by Frederick Etchells, Dover Publications, Inc. New York, 1987

Le Corbusier, ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, (μετάφραση Παναγιώτης Τουρνικιώτης), εκδόσεις Εκκρεμές, 2004 (πρωτότυπη έκδοση στα γαλλικά: 1923)

Marcouse Herbert, Ο ΜΟΝΟΔΙΑΣΤΑΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ, (μετάφραση Μπάμπη Λυκούδη), εκδόσεις Παπαζήση, 1971 (πρώτη έκδοση στα γερμανικά: 1964)

MVRDV, DATATOWN – METACITY, 010 Publishers, Rotterdam, 1999

Μάμφορντ Λιούις, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΟΥΤΟΠΙΩΝ, (μετάφραση: Βασίλης Τομανάς), εκδόσεις Νησίδες, 1998 (πρώτη αμερικάνικη έκδοση: 1922)

Μορ Τόμας, ΟΥΤΟΠΙΑ, (μετάφραση: Νατάσσα Βαρσάκη), έκδοση της εφημερίδας Ημερησία, 2010 (πρωτότυπη αγγλική έκδοση: 1516)

Oosterhuis Kas, HYPERBODIES: TOWARD AN E-MOTIVE ARCHITECTURE, Birkhauser, 2003

Peeters Benoît & Schuiten François, Ο ΠΥΡΕΤΟΣ ΤΗΣ ΟΥΡΜΠΙΚΑΝΔΗΣ, ARS LONGA – NEMO, 1986

Reiser J. & Umemoto N., ATLAS OF NOVEL TECTONICS, Princeton Architectural Press, 2006

Sadler Simon, ARCHIGRAM – ARCHITECTURE WITHOUT ARCHITECTURE, MIT Press, 2005

Superstudio, «Microevent/Microenvironment», 1972, στο: Braham W.W. & Hale J.A. (ed.), RETHINKING TECHNOLOGY – a reader in architectural theory, Routledge, 2007

Τουρνικιώτης Παναγιώτης, ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2002 (πρώτη έκδοση στα Αγγλικά: 1999)

Westfall Richard S., Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008

Wright Frank Lloyd, THE LIVING CITY, Horizon Press, New York, 1958

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Delalex Gilles, GO WITH THE FLOW – ARCHITECTURE INFRASTRUCTURE AND THE EVERYDAY EXPERIENCE OF MOBILITY, University of Art & Design, Helsinki, 2006 www.taik.fi/kirjakauppa/images/7b711c656fb2d87cf926d680e6200585.pdf

Koolhaas Rem, SUSTAINABILITY: ADVANCEMENT VS. APOCALYPSE (διάλεξη) www.oma.nl

Παπαλεξόπουλος Δημήτρης, Σημειώσεις μαθήματος: ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΑΙΧΜΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ: ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΣΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ (ΠΕΡΑΝ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ), 2008 www.ntua.gr/archtech/post-2008/files-lessons/004%20sxediasmos%20diadrsis.pdf

Rubinyi Kati & Branda Ewan, REAL IMMATERIAL: SUPERSTUDIO AND YVES KLEIN”, www.x-traonline.org/past_articles.php?articleID=69

Shane Grahame, THE EMERGENCE OF “LANDSCAPE URBANISM” REFLECTIONS ON STALKING DETROIT www.ntua.gr/archtech/forum/harvard-design-magazine/19_onlandscape.pdf

Trotsky Leon, LITERATURE AND REVOLUTION www.marxists.org/archive/trotsky/1924/lit_revo/ch08.htm

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

thepolisblog.org/2009/12/imagining-socialist-city.html

yveskleinarchives.org/works/works16_us.html

myriammahiques.blogspot.com/2009/10/air-architecture-and-social-reform.html

atributosurbanos.es/en/terms/non-city/

geni.org

roadmap2050.eu/attachments/files/Volume3_FullBook.pdf

reiser-umemoto.com/

Infranetlab.org

urbanfarming.org

Η επαναστατική δύναμη της Οικολογίας. *Μια συνέντευξη με τον Κορνήλιο Καστοριάδη (1993)*, <http://eranistis.net/wordpress/?p=16319>